

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱՐՄԵՆԱԿ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹԻՍԱԿԱՆ

7. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ 1902

ԹԻՒ 6

ԲԱՐԻՉ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յաւիտեանական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Եթէ հոգին չձարգմանէր , չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մտին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

ՎԵՐՁԻՆ ԼՈՒՐ. — «Փրօ Արմենեա» յէն կ'իմանանք թէ պ. Տեղբասէ, կատարելով իր խոստումը, որոշիր է Մուշի համար հիւպատոսական գործակալ մը, որ արգէն հասեր է Մուշ: Ֆրանսական կառավարութիւնը որոշիր է իր հիւպատոսներուն թիւը բազմապատկել մեծ ու փոքր Հայքի մէջ, Իսթէնտէրունէն մինչեւ Սատուն եւ մինչեւ Էրզրում: Դուս կառավարութիւնն ալ մտադիր է եղեր Ֆրանսական կառավարութեան օրինակին հետեւիլ:

Սյն բաժանորդները որ չորրորդ տարեշրջանի բաժեղինը չեն վճարած, կը խնդրենք հասին անյապաղ վճարել զայն՝ եթէ կ'ուզեն որ այսուհետեւ շարունակեն Անահիտ ստանալ:

ԱՂԴԵՐ

ԼՈՅՍ ՏԵՍՍԻՐ

POÈMES ARMÉNIENS, ANCIENS ET MODERNES

TRADUITS PAR

A. TCHOBANIAN

ET PRÉCÉDÉS D'UNE ÉTUDE DE

GABRIEL MOUREY

Գին 2 ֆրանկ

Կենդ փափաքողները պէտք է դիմեն հետեւեալ հասցէին՝

LIBRAIRIE A. CHARLES: 8, Rue Monsieur-le Prince, PARIS.

Կը գտնուի նաեւ Փարիզի բոլոր մեծ գրավաճառանոցներուն մէջ:

ՄԱՍԼՈՅ ՏԱԿ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԻՔ «ԱՆԱՀԻՏ» ԹԻԻ Ա

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒՉԱԿԻ

Ե Ր Գ Ե Ր Ը

(Քննադատական ուսումնասիրութեամբ մ'ընկերացած, աւելի մանրամասն եւ ընդարձակ քան «Անահիտ»ի «Նահապետ Քուչակի երգերը» վերնագրով յօդուածը:

Պիտի բաղկանայ առնուազն հարիւր մեծագիր երեսներէ:

Գին 2 ֆրանկ

«Անահիտ»ի բաժանորդներուն համար՝ 1 ֆրանք 50 սանթիմ:

Քննել փափաքողները պիտի ե դիմեն Անահիտի խոբագրութեան, գինը կանխիկ վճարելով:

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ 1901

ԹԻԻ 6

ՎԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒՉԱԿԻ ԵՐԳԵՐԸ

— 0 —

Տաղիկներու փոքրիկ հաւաքածուն որ մեզի մնացած է Նահապետ Գուշակէն, ամենէն մաքուր աղամանդն է զոր մեր հին գրականութիւնն արտադրած ըլլայ. եւ ապշեցուցիչ բան մըն է որ այդ գործը, ինչպէս եւ անոր հեղինակին անունը, անծանօթ մնացած ըլլայ ոչ միայն մեր հասարակութեան, այլ եւ մեր բոլոր գրագէտներուն:

Գուշակի գործը ճանչցայ Վենետիկի վանքը կատարած ուսումնասիրութեանց միջոցին՝ ամկից չորս տարի առաջ: Ս. Ղազարու հին ձեռագրերուն մէջ անտիպ մնացած միջնադարեան ոտանաւորներն օրինակած ատենս, ուշադրութիւնս գրաւեցին թիւ 1371 տաղարանին մէջ՝ քառակներու եւ վեցեակներու մէկ քանի շարքեր, որոնք զիս զմայլեցուցին իրենց ներշնչման մեծ թարմութեամբն ու ինքնատրպութեամբը, ձեւի հեշտաւէտ գունազեղութեամբն ու արտակարգ սեղմութեամբը, շեշտի պաշտելի անկեղծութեամբն ու զօրութեամբը. ատոնց մէջ տաղիկներ կային որոնցման ոչինչ տեսած էի ամբողջ հայ գրականութեան մէջ: Ի՞նչպէս համարձակած էին Հայոց հին մատենադրութիւնը չոր, միօրինակ, միմիայն միատեղական հոշակել, քանի որ սրտին երգը այդքան

աստուածային կերպով դեղձեղող էջեր մնացած էին մեզի մեր նախնիքներէն, էջեր որոնց մէջ գեղեցկութեան տարամերժ սէրը, կեանքի տարփանքը, հեշտանքին պաշտումը, համակ հեթանոս առողջութեամբ մը ծաղկած, զմայլելիօրէն անպատկառ ժեսթեր կ'ուրագծեն երբեմն, եւ ի՞նչպէս Վենետիկի Միխիթարեանները անտիպ կրցած էին պահել այդ անբաղդատելի հրաշակերտը: Այդ տաղափունջերն իրարմէ զատուած էին ուրիշ քերթուածներով, օրինակիչներուն կողմէ գրուած տարտամ տիտղոսներ կը կրէին («Տաղ սիրոյ գեղեցիկ», «Տաղ սիրոյ», «Տաղ հայերէն վասն ուրախութեան», «Վասն ուրախութեան»), եւ հեղինակի անուն ճշգող ու է յիշատակութիւն չունէին իրենց կրցուած: Բայց ամենքն ալ, նոյն շեշտով ոգեւորուած, ոճով, լեզուով, ներշնչումով համանման, միակ հեղինակի մը գործը թուեցան ինձի: Օրինակեցի բոլորը, մտադիր ըլլալով զանոնք հրատարակել իբրեւ հին ժողովրդական անանուն երգեր: Բարիզ դարձիս, ձեռքս անցաւ Արիստակէս վարդապետ Տեվկանցի «Հայերգ»ը. ուրախութիւնս անհուն եղաւ՝ անոր մէջ գտնելով նոյն տաղաշարքը «Յաղագս հոգեոյ եւ սիրոյ ոտանաւոր է բանս» տիտղոսով, ու հեղինակի անունով մը լուսաւորուած:

«Այս երգն, կը գրէր Տեվկանց վարդապետը, նախաբանին մէջ. Նահապետ վարպետ Գուշակինն է, որ օրինակուած է ՌԼԱ. (1583) ի Սեբաստիա, եւ նոյն օրինակէն հանած է կըրկին ՌՃՂԷ (1746) թուին. Պետրոս երէցն:»

Գործը ուրեմն անտիպ չէր բոլորովին , բայց շատ քիչ ծանօթ հաւաքածուի մը անկիւնը կորսուած , առանց որ քննադատի ձեռք մը անոր արժէքն ի վեր հանած , զայն իր բուն լոյսին մէջ դրած եւ անոր տուած ըլլար հայ գրականութեան մէջ այն սեղը — ամենաբարձրը — որուն իրաւունք ունէր . եւ արդէն Տեվկանց վարդապետին տպած օրինակը ամբողջ չէր . Վենետիկի վանքին ձեռագրին պարունակած օրինակին մէջ կան բազմաթիւ քառեակներ , — եւ ամենասիրուններէն , — որոնք «Հայերգ»ի օրինակին մէջ կը պակսին , (ինչպէս եւ «Հայերգ»ի օրինակն ունի շատ մը կտորներ , որոնք չկան Վենետիկի օրինակին մէջ) : Վերջապէս , Բարիզի ազգային Մատենագարանի թիւ 101 հայերէն ձեռագրին մէջ տեսայ տաղաչարք մը , որուն մէջ կը գտնուին Վենետիկի ձեռագրին պարունակած Քուչակի երգերէն մէկ քանին եւ որ , թէ՛ այս հանդամանքով , եւ թէ՛ իր բոլոր տաղերուն ոճովն ու ոգւովը , իրաւունք ունի Քուչակի վերագրուած տաղերու հաւաքածուին մէջ մտնելու :

Ի մօտոյ պիտի հրատարակենք հատոր մը որուն մէջ պիտի ամփոփենք Վենետիկի եւ Բարիզի ձեռագիրներուն ինչպէս եւ «Հայերգ»ի օրինակին բոլոր տաղերը , ծանօթագրութիւններով նշանակելով տարբերութիւններն այն տաղերուն որոնք երեք կամ երկու օրինակներուն մէջ միանգամայն կը գտնուին : Դուրս պիտի թողունք այն մէկ քանի եկեղեցական երգերը , որոնք ոչ մէկ բանաստեղծական հանգամանք չունին եւ Քուչակի քնարին հետ ո՛րեւէ կապ ցոյց չեն տար , ինչպէս՝ օրինակի համար՝ հետեւեալը ,

«Գարբիէլ իջեալ յերկնից եւ արքայ կուսին աւետեաց .
 Ուրախ լեր , կոյս Տալիթայ , զի դշխոյ լինիցիս փառաց ,
 Ահա յղանաս շնորհօք , զոր յատջն Եօայի աւաց .
 Ի քէն ծնանի Քրիստոս , որ փրկէ զմարդիկ ի մեղաց :»

Պիտի դուրս թողունք նաեւ այն կտորները որոնք կը գտնուին ուրիշ բանաստեղծներու որոշապէս պատկանող տաղաչարքերուն մէջ , ինչպէս՝ օրինակի համար՝ հետեւեալ տաղերը որ կը գտնուին Պլուզի անունով մեզի մնացած երգափունջերուն մէջ .

«Աշխարհս է կանանչ մարդեր , մենք ի մէջն եմք կաքուոյ ձագեր ,
 Դրօղն ալ բաժան ընկեր ու կրէ մէկ մէկ դէպ

ի վեր :

Եղբարք , երբ ի հաց նստիք , ձենեցէք ձեզ մէկ մ'այլ ընկեր ,
 Մեռնիմք ի յանգէն երթամք նա՛ նստիմք քան զմէկ մ'ալ ի վեր :»

Կամ հետեւեալ տաղերը , որոնք Յրիկի վերագրուած շարքերուն մէջ կը գտնուին .

«Բազան ի յանտառ մորին , թէպէտ բու թէսքէտ բազա է ,
 Գոհարն ի ծովին միջին թէպէտ քար թէպէտ գոհար է .
 Խելօքն ի յանգէտն ի մօտ , մտիկ արէք ինչ նման է ,
 Զրագն ի կուրին առջեւ կու վառի՛ ինքն չգիտէ» :

Այս բոլորն արդէն «վարդապետական» բանաստեղծութեան կը պատկանին , որ Յրիկին ու Պլուզին բուն ձեռքն է . մինչդեռ Քուչակի բանաստեղծութեանց տիրակալն նիւթը սէրն է , եւ այդ սիրոյ տաղերը բոլորն ալ Քուչակինն են շատ հաւանականաբար , քանի որ ուրիշ ոեւէ երգիչի քերթուածներուն մէջ անոնցմէ տող մը չենք գտած : Այդ սիրային տաղերուն ամենքն ալ հաւասար չեն գեղեցկութեամբ . կան մէկ քանի հատ որ շատ տկար են : Մենք ամենքն ալ պիտի հրատարակենք , քանի որ «տոքիւման» մըն է որ կ'ուզենք առաջին անգամ ըլլալով ամբողջութեամբ երեւան հանել : Ատոնց հետ պիտի հրատարակենք նաեւ իբրեւ Քուչակի գործեր , կարգ մը խրատական տաղեր որոնց սմանք շատ սիրուն են , եւ մէկ քանի հրաշալի պանդուխտի երգեր , որոնց Քուչակին արտագրութիւններն ըլլալուն պատճառ մը չունինք առայժմ տարակուսելու , քանի որ զանոնք զեռ չենք գտած ուրիշ բանաստեղծներու վերագրուած տաղաչարքերուն մէջ : Մեր հրատարակութեան մէջ չպիտի հետեւինք այն շարքին որով այդ տաղերն իրարու կը յաջորդեն երեք ձեռագիր օրինակներուն մէջ . այդ երեքին մէջ ալ տաղերը իրարու կը հետեւին խառն ի խառն , առանց որ եւէ կարգաւորութեան . քանի որ այդ քառեակներէն ու վեցեակներէն իւրաքանչիւրը անջատ ամբողջութիւն մը կը կազմէ , կրնանք զանոնք հրատարակել տարբեր կարգով մը , կարգով մը որ աւելի տրամաբանական է եւ աւելի ներդաշնակ : Երեք խումբի պիտի բաժնենք այդ տաղերը , նիւթի տեսակին համեմատ , Ա . Սիրոյ երգեր , Բ . Խրատական երգեր , եւ , Գ . Պանդուխտի երգեր : Պիտի հրատարակենք նոյնութեամբ

այն տաղերն ալ որոնցմէ տողեր կը պակսին , կամ որոնց մէջ կան բառեր գէշ օրինակուած եւ անհասկանալի դարձած . — սպասելով որ նոր ու լաւագոյն օրինակներ գտնուին եւ այդ պահասները լրանան :

Չենք կրնար անշուշտ հաւաստել թէ այս բոլորը զոր պիտի հրատարակենք իբր Քուչակի գործը , այդ միակ անձին արտադրութիւններն են իրօք : Կարելի է ենթադրել որ աւսոնք այլ եւ այլ ժամանակներու մէջ ապրած բաղմամբիւ հայ աշուղներու լաւագոյն երգերն ըլլան , զոր Քուչակ հաւաքած էր թերեւս ու կ'երգէր խնջոյքներուն ու հանգէսներուն իր նախորդներուն թողած գանձին վրայ իր անձնական ստեղծագործութեան բաժինն ալ աւելցնելով . եւ կամ թերեւս օրինակիչները , որոնց ձեռագրերը մնջի հասած են , միեւնոյն շարքին մէջ համախմբած են Քուչակի , ինչպէս եւ ուրիշ աշուղներու տաղեր , խառնիխուռն . եւ այսպէս , այդ Քուչակի մը անձնական գործը կարծածնիս թերեւս հայ ժողովրդական քնարերգութեան ծաղկաքաղ մըն է որուն հեղինակը ոչ թէ անձ մը , այլ հաւաքական քնարն է հայ ժողովրդին : Այս ենթադրութեանց ուժ կուտայ այն պարագան մանաւանդ որ այդ Քուչակի վերագրուած շարքին մէջ կան կտորներ որոնք՝ ինչպէս վերեւ մասնանիշ ըբի արգէն՝ յայտնապէս Քուչակինը չեն , այլ ուրիշ բանաստեղծներու , Պլուզին , Ֆրիկին , եւն , ինչպէս եւ տաղեր որոնք չենք գիտեր թէ որո՞ւն գործն են , բայց այնքան անհամ են որ ապահովապէս Քուչակին սազէն չեն ցայտած : Ինչ ալ ըլլայ , քանի որ երկու երեք օրինակ միայն ունինք Քուչակի վերագրուած տաղերէն , եւ քանի որ բոլոր հայկական հին ձեռագրերու բաղլատական քննութիւնը դեռ չէ կատարուած , կարելի չէ վճռապէս որոշել թէ այդ տաղերէն որո՞նք են անոնք որ բուն իսկ Քուչակի գործն են : Կէտ մը կայ որ հաստատ է . ժեղարուն վերջերը կամ ժՁին սկիզբը Վանայ Խարակոնիս գիւղին մէջ ապրած է աշուղ մը , որ իր երգերուն քաղցրութեամբն արտասովոր համբաւի մը յիբացած է , այն աստիճան որ իր գերեզմանը սրբավայր մը դարձած է Վանեցիներուն համար , որոնք մինչեւ ցարդ ուխտի կ'երթան հոն՝ որպէս թէ սուրբ մը ըլլաք այնտեղ հանգչողը : Գինին ու աղւոր աղջիկները երգող աշուղի մը տրուած այս դերագոյն եւ սրտաշարժ պատիւը — զոր հայ ժողովուրդը ուրիշ ոչ մէկ աշուղի չէ ընծա-

յած — ցոյց կուտայ թէ Նահապետ Քուչակ իր արտադրած երգերով արտասովոր յուզում մը յառաջ բերած , սովորականէն բարձր հիացում մը ներշնչած է իր հայրենակիցներուն , եւ եղած է ուրեմն իրօք արտակարգ զօրութեամբ եւ ինքնատուրութեամբ բազմաստեղծ մը : Մինչեւ որ նոր տօքիւմաններ հակառակը չհաստատեն , կրնանք ուրեմն այդ բոլոր սիրուն տաղերը համարել Քուչակի գործը , եւ Քուչակն ալ համարել՝ ամենայն իրաւամբ՝ իբրեւ հին Հայութեան ամենէն ինքնատիպ ու ամենէն անուշ երգիչը , շատ բարձր միջնադարեան բոլոր միւս ծանօթ երգիչներէն , Գրիգոր Աղթամարցիէն , Մկրտիչ Նաղաչէն , Թլիուրանցիէն , (որոնց երգերը պ. Կոստանեանց հրատարակեց հմտալից ծանօթագրութիւններով) , նոյն իսկ բարձր Շնորհալիէն եւ բոլոր միւս հին բանաստեղծներէն , իրեն հետ բաղդատուելու արժանի ունենալով միայն Գրիգոր Նարեկացին , որ միտերքական մղձաւանջին , քրիստոնէական լայաւարչտին եղերերգութեան մեծ ձայնն է , ինչպէս Քուչակը՝ սրտի յաւիտենական գարունին լուսեղէն ու թեւաւոր գայլայլը :

Ոչ մէկ կենսագրական ծանօթութիւն չունինք , զժբաղդաբար , Քուչակի վրայ : Ուրիշ ոչինչ պիտենք բայց եթէ այն մէկ քանի մանրամասնութիւնները զոր Տեվկանց վարդապետին ծանօթագրութենէն քաղելով կը յիշեմ հոս . ահա ինչ որ կը գրէ Տեվկանց վարդապետը .

« Խարակոնիս բաղմահայ գիւղ մի է ի Տոսպ գաւառն Վասպուրականի , Արշակայ լճակին արեւելեան եզրն , եւ Քուչակ աշղին ու իւր պապ Նահապետ վարպետ աշուղին սեպակական գիւղն է , որք թոռն եւ պապիկով միասին հոն թաղուած են . եւ գերեզմաննին իբրեւ ուխտատեղի համարուած է տեղացւոցմէ : »

Այս տողերն այնպէս մը երթադրել կուտան թէ Նահապետ Քուչակ Խարակոնիս ծնած ըլլայ . արդ , Քուչակի տաղերուն մեծամասնութեանը լեզուն Վանի բարբառէն շատ տարբեր է եւ Ակնայ ժողովրդական երգերուն լեզուն կը նմանի անոնց ձեւերն , աստեղծները , պատկերներն ունի , անոնցմէ տողեր , տուներ իսկ կը պարունակէ մերթ . եւ այդ երգերուն մէջ կան շատեր որ մինչեւ հիմա կ'երգուին Ակնայ մէջ , — եւ Ակնայ մէջ միայն : Շատ հաւանական է որ Քուչակ Ակնցի էր , եւ իր կեանքին վերջին մասը Խարակոնիս անցուցած եւ այնտեղ մեռած դւ թաղուած է :

Լեզուն որով գրուած են այդ տաղերը հետո է ոսկեդարեան մաքր լեթիւնն ունենալէ. տաճկերէն ու պարսկերէն բառերով ողողուած, պարզուկ ու նոյն իսկ գոհիկ ոամկերէն մըն է, քերականական բազմաթիւ խորթութիւններով, յաճախ տղայական ու բարբարոս համաձայնութեամբ մը: Բայց անոնց համար որ մարգրիտին արժէքը գիտեն ճտնչնալ տձեւ ու մութ խեցիին մէջէն, այս անտաշ լեզուն, ուր սակայն մեր արդի արեւմտեան հայերէնին բոլոր տարրերը, եւ բոլոր գեղեցկութիւնները կը գտնուին արդէն, չի պակասցնեն հիացումը զոր այդ տաղերը կը ներշնչեն Գեղեցկութիւնն ըմբռնող ոեւ է մտքի: Մեր հին գրականութեան մէջ ուր երկարաբանութիւնը, ճոռոմութիւնը, հոտորականութիւնը կը տիրապետեն՝ նոյն իսկ լաւագոյն հեղինակներուն քով, Քուչակի երգերը զմայլելի ու մէկ հատիկ բացառութիւն մըն են տարօրինապէս հակերձ ու պարզ, ամէն հոտորութենէ զերծ բանաստեղծութեան: Սիրտն է որ կ'իշխէ հոտ, սիրտը՝ մերկ ամէն արուեստակութենէ, բայց սիրտ մը որ արտակարգօրէն ճոխ ու խորունկ ու քաղցր հնչիւն մը ունի իր երգին մէջ: Այդ գեղօններուն մէջ կան տողեր որ, արդէն ձեւով ալ ինչպէս իմաստով՝ վճիտ ու աղնիւ, ամենազեղեցիկ տողերն են զոր հայ բանաստեղծութիւնն արտադրած ըլլայ եւ որոնք այդ տաղերուն խառնափնթոր մացառուտին մէջէն անզուգական ծաղիկներու պէս կ'անջատուին. ինչպէս, օրինակի համար, սա քանի մը տողերը, որոնք ամբողջ քերթուածներ կ'արժեն.

- ... Այս գիշեր լերանց բարձանց ծաղկունանց
ի մէջն եմ ի քուն ...
- ... Իմ սիրտս ի քո վառ սիրուդ զէտ աչնան դաւ
զէլ կու գողայ .
- Արտասուք ի յերեսս ի վեր զէտ գարնան արիւ
կու ցողայ :
- ... Իմ եար, զու յերդիկն՝ ի քուն, ծոցդ լոյս
տար աստղներուն ...
- ... Իմ եար բարձրադնայ լուսին, յո՛ւր երթաս
գիշերդ անհուն :
- ... Քու շունչդ է խնկան փոշի, քո մազերդ է
ճիւղք խաղողի ...

Պահ մը կասկածեցայ որ պարսիկ բանաստեղծութեանց նմանողութիւններ չըլլային այդ երգերը. կասկածս ամբացաւ գտնելով աւտոնց մէջ հետեւեալ երկու տողը .
«Այն օրն ի մօրէդ ծնար, դուն լայիբ՝ ամէն
խնդային

Հանց մաքուր ել ի յաշխ սրէէս, թ'երկիր լայ
նա դու ծիծաղիս, »

զոր Պարսիէ տը Մենար կը յեչէ նոյնութեամբ իր «La Poésie en Perse» տիադոսուած տեսարակին մէջ իբրեւ գործը Սպահանցի Ահմէտ Հաթիֆ պարսիկ բանաստեղծին. հետամուտ եղայ այդ բանաստեղծին ապրած թուականն իմանալու. եւ ստուգեցի որ Հաթիֆ մեռած է ժը դարու վերջերը. մինչդեռ Քուչակի վերադրո ած երդերն օրինակուած են 1583 ին, ուրեմն Քուչակի այդ երկտողը Հաթիֆէն նմանուած չի կրնար ըլլալ. շատ հաւանականաբար այդ տողերը կը ցոլացնեն արեւելեան հինաւուրց առածաձեւ ասացուածք մը (1), իսկ Քուչակի վերագրուած միւս բոլոր տաղերէն զեռ տող մը չեմ հանդիպած օտարազգի ուրիշ ո եւ է բանաստեղծի գործին մէջ: Այդ երգերն ընդհակառակն կը թուին ըլլալ ինչ որ մեր բանաստեղծութիւնն ունի ամենէն աւելի «հայկա-

(1) Ահմէտ Հաթիֆ, կը դրէ Տըֆրեմերի «Ժուրնալ Ապիաթիք» ի 1856 ի փետրուար-մարտի թիւին մէջ ... մեռաւ ժը դարու երկրորդ կէսին մէջ: Տըֆրեմերի, այդ յօդուածին մէջ կը յիշէ Հաթիֆի տաղը որ կը նմանի Քուչակի երկու տողերուն, եւ որ հետեւեալն է՝ ըստ իր թարգմանութեանը .

«Յիշէ որ քու ծնած միջոցիդ, ամենքը զուարթ էին եւ դուն միայն արցունք կը թափէիր: Այնպէս վարուէ քու կեանքիդ մէջ, որ մահուանդ վայրկեանին ամենքը լան եւ դուն միայն զուարթ ըլլաս »: «Asiatic Miscellany» ի երկրորդ հատորին մէջ (էջ 374) կ'աւելցնէ Տըֆրեմերի, կը գտնուի պարսկական բուպայի մը, այսինքն քառեակ մը, ուր միեւնոյն իմաստը արտայայտուած է տարբեր եւ ըստ իս նուազ ախորժիկի ձեւով մը: («Asiatic Miscellany» ի հատորները հրատարակուած են Կալկաթայի մէջ ժ.թ. դարուն սկիզբը, եւ կը պարունակեն պարսկական, հնդկական ու արաբական բանաստեղծութեանց անգլիերէն թարգմանութիւններ:)

Ճամիի «Մէճնուն եւ Լէյլայ» ին ֆրանսերէն թարգմանութեանը կցուած մէկ քանի պարսկական բանաստեղծութեանց շարքին մէջ, Շէյքի դրած է նաեւ քառեակ մը որ միեւնոյն իմաստը կ'արտայայտէ. թարգմանիչը կը յայտարարէ թէ արաբ բանաստեղծէ մը ֆրանսերէնի վերածած է զայն. ահա այդ քառեակը .

Des pleurs à ta naissance humectaient ta paupière;
Et, charmés, nous riions autour de ton berceau:
Puisses tu, tendre enfant, en perdant la lumière,
Sourire, et mériter des pleurs sur ton tombeau.

կան» : Այդ տաղերուն մէջ «հայերէն ասել», բացատրութիւնը, որ մէկ քանի տեղ կը կրկնուի («կը խմէ ու հայերէն կ'ասէ» : «կասեմ թէ հայերէն ասա») նշանակալից է : մեր աշուղները որ մահմետական տիրապետութեան Հայաստանի մէջ վերջնապէս տարածուելէն յետոյ՝ շատ աւելի պարսկերէն ու թրքերէն լեզուով կը քերթէին քան հայերէնով, —ինչպէս Սայաթ-Նովան իսկ, — սրտի պէտք մը կը զգային սակայն իրենց մայրենի լեզուով ալ արտայայտելու իրենց հոգւոյն մեծ յուզմունքները, եւ այդ պարագային՝ կը ջանային անշուշտ բանաստեղծական ու երաժշտական օտար բանաձեւերէն հեռու՝ հայկական աւանդութիւնը շարունակել խօսքերուն ու եղանակին մէջ, վաղնջական աւանդութիւնը զոր հին հայ երգիչները թողած էին եւ որ հակառակ օտար հզօր ազդեցութիւններուն՝ կենդանի կը մնար : Քուչակի «հայերէն ասա»ն ըսել կ'ուզէ թէ այդ երգերը յղացուած էին հայկական ոճով, եւ հայկական երաժշտութեամբ : Այդ տաղերուն կարգ մը ձեւերն ու դարձուածքները Հայաստանի ամէն կողմերու ժողովրդական երգերուն մէջ յաճախողէպ են : հայկական Փոլքլորին խոսացումը կը թուին անոնք : եւ շատ հաւանականաբար Քուչակ իր այդ պատկերներուն, բացատրութեանց նմանութեանց բոլորն ալ իր ուղեղէն չէ հնարած : ալ ժողովրդական երգերէն—որոնց ոմանք շատ հին ըլլալու են, թերեւս հեթանոսական շրջանէն մնացած,—քաղած է իր տաղերուն գլխաւոր մոթիֆները : այնպէս որ այդ երգափունջը կարելի է համարիլ ամենէն հարազատ արտայայտութիւնն հայ ժողովրդին հաւաքական զգայնութեանը : արդէն, այդ երգերը, յաճախ շատ անձնական յուզման մը շեշտով տրոփելով հանդերձ, իրենց ամբողջութեանը մէջ այլազան հոգեկան վիճակներու թարգմանութիւնն ըլլալու ձեւն ունին : անոնք կ'արտայայտեն երջանիկ սիրահարին լացը ինչպէս իր եարին մեկնումին : ետեւէն հեծկտացող կնոջ մորմօքը, իր բարեկամին գիշերանց սպասող գեղուհւոյն սրտին տրոփը ինչպէս եւ անառիկ աղջկան մը արհամարհոտ քրքիջը : հայ «ղարիպ»ին անյատակ տրտմութիւնն ինչպէս սիրահրաւէր պուրակներուն, երկինքներուն ու ծովերուն ժպիտը, պիւլպիւլին ու վարդին մեղեդին ինչպէս կեանքի ու մահուան վրայ խոկումներ : Աշուղը կ'երգէ ուրիշներուն համար, թարգմանել կը ջանայ բազմազան զգացումներն անոնց որոնց սրտին խօսնակն է ինքը՝ կոչմամբ : եւ ասի անհունապէս կը բազմապատկէ այդ երգերուն հրապոյցը :

Հայ գրականութեան պատմութեան մէջ, այսուհետեւ մենք պիտի ջնջենք այն տողերը որով մինչեւ ցարդ մեր հին գրականութիւնը կրօնական էջերու միօրինակ ու տխուր հաւաքածու մը նկատելով մեր նախնիքը դատապարտած ենք : Ի՞նչ Պարսկերէնը Հաֆըզն ունին ու Սաատին ու Քեյսամը, մենք՝ պիտի կարենանք հպարտութեամբ ըսել՝ Քուչակն ունինք : Քուչակը այդ պարսիկ մեծ բանաստեղծներուն իմաստասիրական խորութիւնը չունի անշուշտ, ոչ ալ անոնց գեղեցկագիտական հրատմութիւնը : «գեղջուկ» երգիչ մըն է, որ ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ իր հոգին գնել քանի մը պարզուկ երգերու մէջ, բայց այդ հոգին ունի այնպիսի բնածին քաղցրութիւն մը որ «չի սորվուիր», այլ բնութեան անհաս քուրային մէջ ինքնին արդէն շինուած կը տըռւի տեսակ մը եղական խառնուածքներու :

Հիացումը զոր Քուչակի երգերն ինծի ներշնչեցին, նոյն չափով զգացին եւ ֆրանսացի գեղեցկագէտները : «Ռելիւ Պլանշ»ը խանդավառութեամբ հրատարակեց այդ երգերէն մէկքանիին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը (1), խնդրելով որ իր այդ հրատարակութիւնէն առաջ ուրիշ ոեւէ տեղ Քուչակի ֆրանսերէն թարգմանութիւն մը չերեւայ, եւ պ. Կապրիէլ Մուրէ սա գերագոյն գնահատումի տողերը կը նուիրէր մեր հին աշուղին՝ այն գեղեցիկ բանաստեղծութեան մէջ զոր արտասանեց Մայիս 29ի երեկոյթին :

«Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք նահապետ Քուչակի սիրային քերթուածները, ցօղով համակ թաթաւուն, թարմ պատկերներով պըսպղուն, տողորուած՝ բնութեան զգայումով մը որ ճշմարտապէս դմայելի է : Հաճոյքով պիտի ունկնդրէք այդ գորովագին սթրոֆները, այդ տարփալատ շաղիապիանքը թուչուններու գեղեցիկ մէջ, վանայ գեղեցիկ այգիստաններուն հովանոյն տակ, եւ թերեւս դուք ալ ինծի պէս պիտի չտնէք անոր մէջ տպաւորութիւնը արեւելիան «ինթերմեցցօ»ի մը՝ Հանրի Հայնէէն հինգ վեց դար առաջ գրուած : Այդ տաղերը Սողոմոնի «երգ երգոց»ին մեծ վայելչութիւնը չունին : բայց աւելի սրտաբուխ են, աւելի խանդակաթօրէն տարփոտ :»

Ա.ՐՇԱԿ ԶՊՊԱՆԵԱՆ

ՆԱՀԱՊԵՏ ԳՈՒԶՍԿԻ ԵՐԳԵՐԸ

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ

* Ան առաձ տուն լուսուն ձայնըն դայ դարնան ձագերուն
Ա՛յ իմ փոքրիկ ձագեր, ձայն անուշ է քանց ամենուն .
Ձագ մի կայ՝ պուլպուլ կասեն, գինչ կ'առէ՝ ամէնըն սիրոյ,
Ձայնիկն ակնճովս ընկաւ, չի դադրիւր աչերս ի լալու :

* Սրտիկս է լալու տղայ, շեքերով կու խաղվեցնեմ,
Կուլայ, զօրն ըզքեզ կ'ուզէ . ես անոր ճարակն ի՞նչ անեմ,
Աչխարնս ինչ ըսինա որ կայ նա՝ բերեմ աչվընուս ցըցնեմ,
Աչերս երբ քենէ ի գատ մարդ չուզեր նէ՝ ես ի՞նչ անեմ .
Հոգի՛, թէ հոգիս ուզես, չէ չասեմ՝ հանեմ տամ ի քեզ .
Ապա թէ աչերս ուզես, ինչո՞վ նայիմ գէպ ի քեզ :

* Աչերս երեսէս ի վար լօք գանգատ արաւ ի սրտիս» .
«Երթաս սիրոյ տէր լինիս, գան հազար չարի ամեն զիս» .
Սրտիկս աչերուս ասաց . «Կուրանամ թէ սուտ կու խօսիս,
Ինչ որ աչք չի հաւնէր, չի խաբէր հազար լեզու զիս» :

* Լուսի՛ն, պարծենաս, ասեն, «Լուս կուտամ ասուորիս .
Ահա հողեղէն լուսին ի գրկիս՝ և երեսն երեսիս .
Թէ չես աւտալ այս գերուս, յետ տանիմ՝ ըզփէջ կապայիս .
Վախեմ սիրոյ տէր լինիս, լուս պակաս տաս ասուորիս :

* Ձո՛ւր, գլղլալէն կուգաս, գետի թոր ակնէն կուգաս,
Երթաս այդ ձորերդ ի վայր, ձայնըդ կայ ու դուն չերեւաս .
Գիտեմ սիրու տէր ես դուն, ի օտար աչխարէ կու գնաս .
Երթաս ու սիրուդ հասնիս, գիշերն ի քուն չի լինաս :

* Ո՛ւր էիր, ո՞ւսկից եկար, անծանօթ, ըզիս սիրեցիր,
Կիճկն ի թէզնիքդ ունէիր, ի ծոցիդ ի վար թափեցիր .
Կո սէրդ ալ ոսկի արիւր, իմ սրտիս քուրան հալեցիր .
Դարձար զան հալխայ արիւր՝ և իմ սրտիս ականջն անցուցիր :

* Այս ասուորիս վերայ, դու մատնի, ես ակն ի վերայ,
Դոր որ պաղ աղբիւր մի կայ . դու կանանչ, ես ցօղն ի վերայ .
Խնձոր ես ծառին ճղին, ես կանանչ թփիկ ի վերայ .
Վախեմ թէ աչունն դայ, զքեզ քաղեն, թուփս չորանայ :

* Ա՛յ սարեր, ա՛յ ձորեր, զխտացէք, եար եմ կորումնի .
Ա՛յ քարեր, ա՛յ թփեր, աճապ ի ձեզ չէ՞ եկել .
Ա՛յ քարէ կարմընջնի, ի ձեզ չէ՞ անցել .
Ձիս ի քուն թողեր ելեր գնացեր :

* Գիշեր, դուն յերկայն կեցիր, թէ կարես փարեկ մի եզիր,
Իմ հարն ինձի հիւր եկեր, գէմ հազար տարու՝ թէ զխոես .
Առաւօտ, դու ի գատ կեցիր, որ գմեր խաղն կ'աւերես,
Գաս զլոյսն ի վրայ բերես, զիս իմ հարէս բաժանես :

LES CHANTS DE NAHABED KOUTCHAK

CHANTS D'AMOUR

Ce matin, on entend le chant des oiselets du printemps;
O mes oiselets! il y a une voix plus douce que toute voix:
C'est celle de l'oiselet qui s'appelle bulbul; celui-là ne dit que des
choses d'amour.

Sa petite voix m'a frappé l'oreille, et je ne peux plus cesser de
pleurer.

Mon cœur est un enfant pleurnicheur, je tâche de le distraire en
lui donnant des bonbons:

Il pleure tout le jour et demande à te voir; que puis-je faire pour le
calmer?

Je montre à mes yeux tout ce qu'il y a de joli en ce monde:

Que puis-je faire si mes yeux ne veulent voir que toi?

Ma petite âme! si tu demandes ma vie, je ne dirai pas non; je te la
donnerai;

Mais j'ai peur que tu ne me demandes mes yeux; comment pourrais-
je vivre sans te voir?

Mes yeux, le long de mon visage, se sont plaint à mon cœur:

—Tu te laisses prendre à l'amour, et c'est nous qui en souffrons
mille maux.

Mon cœur dit à mes yeux:—Que je sois aveuglé, si ce que vous dites
là n'est pas vrai;

Mais mille langues n'auraient pu me tromper si mes yeux n'avaient
été captivés.

— Lune, tu te van'es d'éclairer notre monde;

Voici une lune terrestre en mes bras, sa joue contre ma joue.

Si tu ne me crois pas, je vais écarter les pans de mon manteau;

Mais j'ai peur que tu n'en deviennes amoureuse et que la lumière
que tu donnes au monde n'en décroisse.

Eau, tu viens en murmurant, tu arrives de la source du fleuve,

Tu t'en vas par ces vallées: on entend ta voix, et l'on ne te voit pas.

Je sais, tu es amoureuse, et tu vas de pays en pays,

Tu t'en vas, sans dormir la nuit, rejoindre l'objet de ton amour.

D'où es-tu venue, belle inconnue qui m'aimes?

Tu as du feu dans tes manches, tu l'as versé dans mon sein;

Tu as fondu l'or de ton amour dans le creuset de mon cœur,

Avec cet or tu as formé des anneaux et tu les as passés à l'oreille
de mon cœur.

En ce monde, tu es une bague, et moi une pierre dessus;

Aux bords d'un frais ruisseau, tu es le gazon, et moi la rosée dessus;

Tu es une pomme sur la branche de l'arbre, et moi une petite feuille
verte dessus,

J'ai peur que l'automne arrive, et que l'on te cueille, et que ma
petite feuille se dessèche.

Nuit, reste bien longtemps, deviens un an, si tu le peux!

Mon aimée est venue me voir, deviens mille ans, si tu le peux;

Matin, éloigne-toi! tu vas gâter nos jeux,

Tu vas apporter ta lumière et me séparer de mon aimée.

— O monts! ô vallons! sachez-le, j'ai perdu mon aimée!

O pierres! ô arbustes! n'est-elle pas parmi vous?

O pont de pierre, ne t'a-t-elle pas traversé!

Pendant que je dormais, elle s'en est allée!

ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԵՐԴԵՐ

* * Ժամ ժամ զիմ զարիպութիւնս ես յիշեմ ու նստիմ ու լամ .
 Ճապղել եմ ջրիդ նման , ես օտար երկիր կու գնամ .
 Աստուած գիտէ ան ճամբան ուր կ'երթամ կամ ուր տի մնամ .
 Ո՛վ կապէ խաչն իմ սրտիս կամ հողվարք որ ես դուրանամ ,
 Տորեկն եմ նետիդ նման , ուր նետին ես ի հոն կը կենամ .
 Գիշերն՝ աղեղան նման , ես լարթափ ի վայր կու գնամ :

ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՐԴԵՐ

* * Ով ողորմութիւն անէ , ի յանդէնն մուլք կու շինէ .
 Մշակն Գրիստոս կուտայ , անպահըն մուլքըն կատարէ .
 Մտն մի գրախաէն կ'առնու ան մուլքին մէջըն կու տնկէ .
 Ջուր անմահութեան կ'առնու ան ծառին տակէն կու բլխէ :

* * Արեկ որ խրատ մը տամ , խելք ու միտք ունիս նա՛ լսէ՛ ,
 Հետ անգէտին մի դատիր , թէ հազար որ վքեզ կու սիրէ :
 Անգէտն է ի հուր նման , ուր ընկնի գտեղ կու էրէ .
 Գիտուն ի ջուրն նման , ուր երթայ՝ կանանչ բուսեր է :

* * Երկու ընկերացն , ասեմ , մէկ հողն է , մէկ հողին .
 Հողին թէ ի վեր քաչէ , հողն ծանար ի վար կու հակէ .
 Վախեմ թէ հողոյս լսեմ նա՛ հողոյս լոյսն պակասէ .
 Հետ հողոյն , ա՛մ , ո՛վ թռչի , երբ նորա տունն հեռի է :

* * Ես ասեմ ու դուն լսէ , առ ի քո մտքունքդ յանդիճէ ,
 Օղ արա ականջդ դիր , զէտ կարմիր դէկտն ծրարէ .
 Այն մարդուն ի խէջ մի՛ նստիր , երբ երթաս՝ զքեզ զրուցէ ,
 Չնետն յետ քեզ նետէ ու զագեղն դառնայ պահէ :

* * Յաշխարհս ես ի ժուռ եկայ , չգըտայ ըզորդ սիրելի ,
 Ձխելքս ի վրաս բերի , զբազուկս արի սիրելի .
 Քանի բազուկս ի բան կենայ , չատ եղբայր ու չատ սիրելի .
 Բազուկս ի բանէ ընկնի , ո՛չ եղբայր , ո՛չ սիրելի :

CHANTS D'ÉMIGRÉ

Je songe, par moments, à mon sort d'émigré, et je pleure!
 Je m'épands comme une eau courante, je vais de pays en pays.
 Dieu seul connaît les chemins par où j'irai et les lieux où je resterai.
 Qui jettera de la terre sur moi, qui plantera une croix sur mon tom-
 beau, pour que je me repose en paix?
 Le jour, je suis comme la flèche, je vais où l'on me lance;
 La nuit, je suis comme l'arc, je tombe la corde détendue.

CHANTS GNOMIQUES

Celui qui fait l'aumône, acquiert un domaine en l'autre monde,
 Le Christ désigne un jardinier qui le garde et le cultive;
 Il prend un arbre au paradis et le plante en ce domaine,
 Il fait passer sous cet arbre l'eau de l'immortalité.

Viens, je vais te donner un conseil, si tu n'es pas un imbécile, suis-le.
 Ne travaille jamais avec l'ignorant, quand même il t'aimerait mille
 fois.

L'ignorant est comme le feu, il brûle tout ce qu'il touche;
 Le savant est comme l'eau, sur son passage tout verdoie.

Il y a deux compagnes, l'une c'est l'âme, l'autre l'argile;
 Si l'âme tire en haut, la lourde argile penche en bas;
 J'ai peur de suivre l'argile, et que la lumière de mon âme décroisse.
 Qui, hélas! peut s'envoler avec l'âme, dont la maison se trouve si loin!

Ecoute, ce que je vais te dire, retiens-le bien et médite-le;
 Fais-en des pendants à tes oreilles, noue-le au coin de ton mou-
 choir comme une pièce d'or:
 — Ne t'assieds jamais près de celui qui dit du mal de toi dès que tu
 l'as quitté,
 Qui te lance ses flèches par derrière et qui se hâte de cacher son
 arc.

J'ai parcouru le monde, je n'ai pas trouvé de véritable ami;
 Je me suis ravi-é, j'ai fait de mon bras mon seul ami;
 Tant que mon bras sera solide, j'aurai beaucoup de frères et d'amis;
 Lorsque mon bras sera affaibli, plus de frères, plus d'amis.

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆԸ

Ստացած ենք ծանօթ հայագէտ պ. Ա. Մեյէէն հետեւեալ նամակը, ուղղուած «Անահիտ» ի արևնօրէնին .

« Սիրելի պարոն ,

Կը հաճիք կարծիքս հարցնել այն գաղափարներուն մասին զոր յայտնած էք ձեր նոր հրատարակած շատ շահեկան յօդուածին մէջ : Ուրախ պիտի ըլլայի եթէ կարենայի մանրամասն պատասխան մը տալ ձեզի , բայց ինծի կը թուի թէ լեզուագէտի մը չ'իյնար այդպիսի խնդիրներու մէջ վճիռ արձակել . լեզուագէտին դերն է՝ գիտել ինչ որ կը կատարուի , եւ ոչ թէ միջամտել լեզուին բնաշրջութեանը մէջ : Ձեր առաջարկութեանց մէջ կան այնպիսի սիններ որոնք ծայրայեղօրէն յանդուգն են եւ որոնց յաջողութիւնն ինծի դժուար կը թուի . բայց շատ աւելի պիտի շահագրգռուէի եթէ կարենայիք յաջողիլ , եւ՝ աւազակոյսմը յայտնելով՝ ձեր ձեռնարկած հետաքրքրաշարժ փորձին անկեղծութեանը վնասած ըլլալու մեղադրանքը չեմ ուզեր ունենալ ինքզինքիս ուղղելու : Մայրագոյն շահագրգռութեամբ պիտի հետեւիմ այն վիճաբանութեանց զոր կը բանար ա՛յնքան բարեբաւօրէն . հարցերէն զոր մէջտեղ կը դնէք , ոմանք ինքնատիպ են եւ Սրեւեյի լեզուներուն միայն յատուկ , ոմանք նման են այն դժուարութեանց զոր արեւմտեան Եւրոպայի մեր լեզուները ունեցած են լուծելու եւ երկար ատենէ ի վեր լուծած են . երկու պարագային մէջ ալ շահեկան է տեսնել թէ ո՞ր լուծումը պիտի նախատիրէ հայերէնի մէջ : Ինչ ալ ըլլայ , գիտէք թէ այս կարգի վիճաբանութիւնները միշտ գրական մեծ շքշաններուն նախընդօրն է որ կատարուած են . կը մաղթեմ որ այս պարագային մէջ , միեւնոյն երեւոյթը կրկնուի : »

Ա. ՄԵՅԵՆԷ

Պուտոյ «Մանգուսէի Էֆֆեար» թերթին յունիս Յի թիւին մէջ հետեւեալ լուրը կը կարգանք .

«Իզմիրեանց Գրական Յանձնաժողովը 12 անդամներէ բաղկացած մասնախումբ մը ընտրած է , յօրինելու համար արդի աշխարհաբար հայերէնի բառարան մը , որուն մէջ պիտի ճշգրտին գրաբարէն փոխ առնուելիք կանոնները , ասացուածքները , ոճերը , գաւառական բաներուն ընտրութիւնը , եւ բոլորական լեզուներէ կառարուելիք փոխառութիւնները , եւն : Մասնախումբին անդամներուն պիտի աշխատակցին զաւառացի ձեռնհաս գրողներ : Եկեղեցականներէն այս մասնախումբին անդամ նշանակուած են Ս. Պատրիարք հայրը եւ Նղիշէ կայսկոպոս Գուրեան , բառարանին կրօնական եւ եկեղեցական ճիւղին համար : Գրագիտական ճիւղին անդամներն են Ռէթէոս էֆ. Պէրպէրեան , Յակոբ էֆ . Գուրգէն եւ Հրանտ էֆ. Ասատուր Բանասիրական եւ գիտական ճիւղին համար՝ Թոմաս էֆ. Թէրզեան , բրոֆ. Յակոբոս էֆ. Ճէճիզեան եւ Հ. Գ. վարդապետ Մենկլիշեան : Մասնագիտական ճիւղերուն համար , Տոքթ . Թորգոմեան էֆէնտին՝ բժշկական եւ յարակից բաժնին , Յովսէփ էֆ . Նուսուֆեան՝ գիտական եւ արուեստագիտական բաժնին , Բիւզանդ էֆ. Քեչեան՝ հրագրակազմական ոճերու եւ ձեւաբանութիւններու բաժնին : Մասնախումբին նախագահը պիտի ըլլայ Ս Պատրիարք Հայրը եւ մնայուն քարտուղարը Հրանտ էֆ. Ասատուր : Նիստերը տեղի պիտի ունենան Ն. Ա. մենապատուութեան տունը : »

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆՑ

—o—

(ՅՈՒՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻԻ)

Ներկայ մայիսին լրանում է քառասնամեակի Ղազարոս Աղայեանցի դրական եւ մանկավարժ ժական գործունէութեան, որ այնքան բեղմնաւոր է եղել իւր հետեւանօք հասարակութեան համար: Աղայեանց բորչալու գաւառի Բոլնիու Խաչէն գիւղիցն է, որի բնակչաց նախնիքն գաղթած են Ղարաբաղու Խամսայ Մելիք-Արով Մելիքբէկլարեանցի առաջնորդութեամբ Բոլնիու Խաչէնից: Մեր յարգելի հեղինակն ժողովրդի որդի է, դուրս եկած գիւղից. նա ինքնուրոյն տաղանդ է եւ շքնորհիւ իւր փայլուն ընդունակութեան, առանց բարձր ուսման, ինչպէն մեր գրողների ստեղար մասն, ինքնակրթութեամբ հասած բազմակողմանի զարգացման: Աղայեանց լինելով ի բնէ բանաստեղծ, լաւ տեղեակ Հայոց լեզւին ու կեանքին եւ երկար տարիներ պաւսպելով մանկավարժութեամբ կովկասու գաւառական կողմերում, Թիֆլիս, Շուշի, Աղեքսանդրապոլ, Էջմիածին, եւ այլն, ստացել է հմուտ մանկավարժի, բանաստեղծի եւ մանկական գրականութեան աննման գրողի հուշակ: Եթէ նա իւր վիպական եւ բանաստեղծական գրուածներէ կողմանէ ունի ախոյեաններ, մանկական գրականութեան մէջ աննման է մեր մէջ: Նրա «Անահիտ»ն, «Արեգնազան»ն եւ այլն, կը մնան իշտ ամենասիրելի ընթերցանութեան գրուածներ մեր մատաղ սերնդի համար: Յաւայի է, որ մեր հեղինակն շնորհիւ նիւթական անսպահովութեան եւ կողմնակի խրախուսանաց բացակայութեան՝ չէ կարողացել տալ աւելի շատ մանկական գրուածներ իր սովորական հրաշալի եւ հանրամտոյելի լեզուով: Այժմ արդէն անկարելի է սպասել նորանոր գրաւոր այխատութիւններ, որովհետեւ նա հիւանդ է մի այնպիսի հիւանդութեամբ, որ նրան անկարող է դարձնում գրելու (նա ունի ձեռքի կծկումն՝ գրելու ժամանակ): Ահա թէ տաղանդաւոր հեղինակ որին այլ եւս անհնար է գտնել տալ հասարակութեան այն ինչ որ նա կարող էր, որովհետեւ հաստ ակութիւնն չի հատել գիտակցութեան այն աւաթնանին, որ կարողանայ ըստ արժանոյն գնահատել իւր ընտիր մտաւոր մշակներին: Միթէ հազարապատիկ ձեռնտու չէ՞ր, եթէ մեր մեկենասներն, բաւմեղործութեան ամենակարեւոր մասն յատկմ

ցնէին արդէն մեր գրականական կամ այլ հանրօգուտ ասպարէզում յայտնի չունեւոր անձանց, տալով դրանով աւելի եւս միջոց գործելու, քան առանց ընտրութեան օգնել այնպիսի անձանց, որոնցից շատերն՝ ստանալով բարձր ուսում՝ գաւառանում են բարեբարաց սկզբունքին, դառնալով լոկ ետասէր եւ խորթ զէպ ի իրանց հասարակութիւնը: Այդ նշանակում է թողնել «նազտ»ն եւ որունել անյայտն՝ «նխիա»ն: Աղայեանցն այժմ 60 տարեկան է, եւ ընկճում է թէ՛ տարիքից թէ՛ նիւթական անսպահովութիւնից, քանի որ բաւական ժամանակ է, որ չի կարող գործել իւր սիրած թէ՛ գրականական եւ թէ՛ մանկավարժական ասպարէզում, եւ այժմ ձերութեան հասակում մասնաւոր դասեր է տալիս իւր բազմադաս ընտանեաց ամենաչափաւոր ապրուստն հայթայթելու: Այդ արդէն ամենամեծ նախատինք է հայ հասարակութեան համար, իւր տաղանդաւոր հեղինակին տեսնել ներկայ գաւառ գրութեան մէջ. եւ այդ՝ մի այնպիսի գրողի, որի մասին անախնչ է գրում պ. Վանցեան «Վտակում»՝ «Աղայեանցն չունենալով Պատկանեանի աւելնը, Բաքոյու տեսնեցող շեղմաւորութիւնով եւ փարթամ գոյնիւրն, սակայն ունի բիւրեղային նրբութիւն, Պատկանեանից էլ բարձր, շքնորհիւ իւր մայրենի լեզւի մօտիկ խնամութեան Արարատեանի հետ՝ մեր գրական լեզւի նրբութիւններն եւ կատարելութիւններն արտայայտելում գուցէ հղակի, մնաց համեմատաբար անձանօթ, եւ չունեցաւ այն ցանկալի ազդեցութիւնն ու ժողովրդականութիւնն, որ վայել էր նրա առաջնակարգ տաղանդին. իբր զուտարիւն հայաբան, նա անպուգական է Եզնիկ Կողբացու նման: Իբրեւ մանկական գրող, նա մեզ այնպիսի դասադրքեր է տուել, որին կարող են նախանձել Փերմանա ին, Թուան եւ Յրանսիացին հաւասարաբար»:

Գուցէ շատերն պ. Վանցեանի գնահատութեան մէջ մի փոքր չափազանցութիւն տեսնեն, բայց եւ այնպէս անաչառ քննադատք ամենայն արդարութեամբ պիտի վկայեն, որ Աղայեանցն մեր նշանաւոր գրողներից մէկն է, իսկ մեր մանկական գրականութեան մէջ աննման: Մեր հեղինակի «Յարութիւն եւ Մանուէլ»ն, եւ բանաստեղծութիւններն թէ՛ սեփական եւ թէ՛ թարգմանած. մանաւանդ «Ոսկի Ձկնիկ» Պուշկինի, միշտ սիրելի են եւ յափշտակութեամբ են կարգացում ամէն տեղ: Աղայեանցն իւր բոլոր ոյժն սկսեալ երիտասարդութիւնից մինչեւ ներկայ ձերութեան հասակն նուիրեց իւր ազգի մատաղ սերնդին՝ տալով վերջնոցն թէ՛ բերանացի

եւ թէ՛ գրաւոր կերպիւ , բարոյակա-
նութեան , քաջասրտութեան եւ հայրենա-
սիրութեան դասեր՝ չմտածելով թէ՛ իւր
եւ թէ՛ ընտանեաց ապահովութեան մա-
սին : Նա բարիս բուն մտօք իղէալիստ
էր եւ լաւատես , զբաղւած իւր հասարա-
կութեան ցաւերով , ապրելով գաղափարով
եւ գաղափարի համար : Ս եր հասարակու-
թիւնն սակաւին գեռահաս է այդպիսի անզուգա-
կան մշակներին ըստ արժանոյն գնահատելու :
Թողնելով այդ ապագայ սերնդին , հարկ է որ
այդ բանն անէ հասարակութեան այն չնչին
մասը , որն կարող է՝ թէեւ փոքր ծաւալով՝
թեթեւացնել մեր հեղինակի ծերութեան վերջի
տարիները : Ըստ մեր կարծեաց շատ լաւ կ'ըլի-
նէր , եթէ Աղսյեանցի յորեկեանի ասթիւ
կաղմված մասնաժողովն հրատարակէր նրա
տպւած եւ անտիպ աշխատութիւնները թէ՛
յօգուտ կարդացող հասարակութեան եւ թէ՛
նոյն իսկ հեղինակին : Հայք աւելի կարծես
պատրաստ են իրանց նշանաւոր անձանց լաւ
թաղելու . արդեօք ե՞րբ կ'գայ ժամանակ որ
մենք կարողանանք նրանց կենդանութեան
ժամանակ մեր յարգանքն եւ երախտագիտու-
թիւնը ցոյց տալու : Ինչպէս լուսաւորեալ
ազգերն են անում , օրինակ՝ Լեհացիք :

ԲԺ. Բ. ԱՂԱՍՍԻՆ

ԳՐՔԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

Շիրվանզունի «ԵՒԳԻՆԷՆ»

Շիրվանզունի այն սակաւաթիւ հայ գրագէտ-
ներէն է որոնք իրենց ներշնչումներուն եւ
ուսումնասիրութեանց նիւթ կ'առնեն , ոչ թէ
միայն տարամերժօրէն հայ հասարակութիւնը
հետաքրքրող խնդիրներ՝ ինչպէս կ'ընեն մեր
գրողներէն շատերը , այլ համամարդկային բա-
րոյական կամ ընկերական հարցեր : Իր իրա-
քանչիւր գործին մէջ «Նտմուս»ի հեղինակը
կը ձգտի մարդկային մեծ փրոպէի մը իր ու-
րոյն աշխարհայեցողութեան համեմատ քննե-
լու եւ անոր մասին իր լուծումը ներկայա-
ցնելու : Ոչ ոք , ուստի հայ վիպասաններէն,
եւրոպական , — ու մանաւանդ ուսու — գրական
նութիւնը ճանչցած եւ անկից ազդուած ըլ-
լալու տպաւորութիւնը կը ներշնչէ այնքան
որքան Շիրվանզունի : Վերջին գործը զոր
արտադրած , է «Եւգինէն» , ի հանդէս կը բերէ

ընկերական-բարոյական շատ կարեւոր խնդիր
մը որուն տեղեկացած են արդէն «Անահիտ»ի
ընթերցողները՝ պ. Վանցեանի քննադատա-
կանէն : Թէպէտ Շիրվանզունի գործը անոր
վրայ գրուած քննադատականներէն միայն կը
ճանչնամ , — ինչ որ , կը խոստովանիմ ,
գործ մը ճանչնալու լաւագոյն եղանակը չէ , —
կ'ուզեմ սակայն քանի մը խորհրդածութիւն-
ներ ներկայացնել անոր մէջ երեւցած գաղա-
փարներուն եւ անոնց նկատմամբ եղած դի-
տողութեանց մասին :

Շիրվանզունի «Ալավերդեան»ը կը փչրէ այն
հինաւուրց աւանդութիւնը որուն համեմատ
աղջիկը , կատարեալ ու «պատուաւոր» ամու-
րին մը դառնալու համար , պարտաւոր է իր
մարմնական կուսութիւնը անեղծ պահել :
Ալավերդեան կը մտածէ թէ քանի որ ինքը
ամուսնանալէ առաջ իր անարատութիւնը կոր-
սնցուցած էր՝ իրաւունք չունի պահանջել իր
կնոջմէն բացարձակ մաքրութիւն : Պ. Վան-
ցեան , արձագանգ հանդիսանալով անշուշտ
հայ հասարակութեան ստուար մեծամասնու-
թեան , սխալ եւ վտանգաւոր կը դանէ Ալա-
վերդեանին այդ վեհանձնութիւնը , նկատե-
լով որ բնախօսական խորին տարբերութիւն-
ներ ինչպէս եւ ընկերական բարոյականի պա-
հանջքը անհրաժեշտ կը դարձնեն աղջկան
կուսութիւնը ամուսնութենէն առաջ :

Եթէ Շիրվանզունի իր խաղով ուրիշ բան չէ
ուզած ցոյց տալ բայց եթէ որոշ խառնուած-
քով ու դաստիարակութեամբ «անհատ»ի մը
հոգեկան մէկ տոամը , այսինքն հոգեբանական
արտասովոր պարագայի մը ուսումնասիրու-
թիւնը , պ. Վանցեանի քննադատութիւնը
անիրաւ է : Գրող մը իրաւունք ունի պատկե-
րացնել ամէն տեսակ վարդապետութիւններ ,
խառնուածքներ , ձգտումներ ներկայացնող
տիպարներ , որքան ալ անոնք հակասեն ըն-
կերական պայմանադրութեանց սովորակ ն
կաղմածքին , — բաւ է որ այդ տիպարներն
իրենք իրենց հետ արամբանական ըլլան եւ
կենդանի : Իսկ եթէ Շիրվանզունի ուզած է
արդի ընկերութեան տիրող բարոյականին մէկ
կարեւոր կէտին դէմ բողոքի ձայն բայ , ձրա-
ցնել , իր հերոսին ընթացքն իբրեւ ամենուն
համար օրինակելի ընթացք մը ցոյց տալ ,
նոր եւ աւելի ազատ բարոյական մը քարոզել ,
այն ատեն իր խաղը իրաւամբ քննադատելի
կը դառնայ , բայց , ըստ իս՝ ոչ այնքան այն
տեսակէտով որմէ պ. Վանցեան նկատած է

զայն որքան ուրիշ, աւելի լայն տնտեսակէտով մը :

Կը թուի սակայն որ մասնաւոր պարագայի մը ուսումնասիրութիւնը չէ Շիրվանզադէի խաղը : Ալավերդեան իր կինը արդարացիելու համար իբր գլխաւոր փաստ կը բերէ այն որ ինքն ալ միեւնոյն ընթացքն ունեցած է ամուսնութենէն առաջ, եւ իրաւունք չունի ուրեմն մեղադրել իր կնոջը «յանցանք» մը զոր ինքն ալ գործած է . Ալավերդեան ընկերական նոր բարոյական մը կ'ուզէ դրօշել, բարոյական մը որ չ'ընդունիր այրերուն ներել ամէն ազատութիւն ամուսնութենէ առաջ եւ կ'ինքնուրուն չնկրել : «Թէզով խաղ» մըն է հետեւաբար Շիրվանզադէի խաղը, եւ իբրեւ այդ՝ կարելի է անոր մէջ քննադատելի կողմեր դանել :

Գլխաւոր քննադատելի կողմը՝ ըստ իս՝ այն է որ Շիրվանզադէի «նոր բարոյական»ը կանգ առած է հինին դրան առջեւ եւ չէ նետուած մինչեւ բուն «նոր»ը, որ առաջնոյն հետ այլ եւս կապ չունի, չի կրնար ունենալ եւ՝ ամբողջական ու կենդանի ըլլալու համար՝ պէտք չէ որ ունենայ : Շիրվանզադէի հերոսը կ'ընդունի ամուսնութիւնը այնպէս ինչպէս արդի ընկերութիւնը զայն կ'ըմբռնէ . իր ազատամտութիւնը միայն կը սահմանափակուի «անկուտութեան» մէջ (եթէ կարելի է այսպէս ըսել) ամուսնացող էրիկ մարդուն եւ կնոջ համար հաւասարութիւն պահանջելու : Արդ, երբ մարդ կ'ընդունի ամուսնութիւնը այնպէս ինչպէս արդի ընկերութեան մէջ գոյութիւն ունի ան, Մարթան եւ պ. Վանցեանը իրաւունք կ'ունենան կնոջ «մաքրութիւնը» ամուսնական շէնքին հիմնաքարը նրկատելու, որովհետեւ իրօք այդ պայմանը անհրաժեշտ է «արդի ընկերութեան ըմբռնած ամուսնութեանը» անեղծ ու ամուր պահպանման համար :

Արդի ընկերութեան ըմբռնումին համեմատ, էրիկմարդուն՝ ամուսնութենէ առաջ՝ արդէն «ապրած» ըլլալը ընկերական անպատեհութիւն մը չի ներկայացներ, որովհետեւ էրիկմարդը իր երիտասարդական զրօսանքներէն ոչ մէկ խորին հեռք, հոգեկան ու մարմնական կարեւոր փոփոխութիւն մը չի կրեր իր մէջը, մինչդեռ աղջիկ մը որ «ապրած» է ամուսնանալէ առաջ, կերպարանափոխուած, խաթարուած, իր էութեամբն այսպիսով կը նկատուի : Այդ ըմբռնումը հիմնուածա՛ն ոչ միայն այն բնախօսական պատճառներուն վը-

րայ զոր պ. Վանցեան կը յիշէր, այլ եւ ընկերական այն ամանդութեանց վրայ որով էրիկմարդը կ'ինը նկատած է՝ դարերէ ի վեր՝ իբրեւ իր հաճոյքին համար շինուած էակ մը, իրմէն ստորագրաւ եւ իրեն վերաբերելու սահմանուած : Այս բարբարոս ըմբռնումը այնքան արմատացած է մարդոց մէջ, որ անոնց ամենէն «յառաջագէժ»ներն իսկ անդիտակցաբար զայն կը պահպանեն իրենց հոգւոյն մէջ, թէպէտ սքողեալ ձեւերու տակ : Կինը վարժուած է, արդի ընկերութեան մէջ, իր ամուսինը դարձող էրիկմարդուն անցեալովը չզբաղելու իր սէրը չի խանգարուի էրիկմարդուն նախորդ տարիանքներուն յիշատակովը . կը բաւէ իրն որ զայն ամուսնութենէն յետոյ այլեւս իրենը միայն զգայ . իսկ էրիկմարդը վարժուած է իր ամուսինը դառնալիք աղջիկը բացարձակապէս մաքուր դանկալու : Անաթուլ Ֆրանսի «կարմիր Շուշան»ին Տըշարթին իսկ, որ զարգացեալ արուեստագէտ մըն է, առանց ամուսնացած ըլլալու տիկին Մարթէնի հետ՝ որուն տարփածուն է, ահաւոր տատապանք մը կը զգայ եւ մինչեւ անգամ կը բաժնուի էրիկից այն օրն ուր կ'իմանայ թէ իրմէ առաջ էն ունեցած է ուրիշ սիրահար մը : զոր խոշատակը ուրուականի պէս կը կանգնի տիկին Մարթէնի եւ իր միջեւ, եւ անգունդ մը կը բանայ իր եւ էնոր մէջտեղ, հակառակ որ վստահ է թէ էն այժմ միմիայն զինքը կը սիրէ :

Արդի ընկերութեան այդ ըմբռնումը լեցուն է շատ մը հակասութիւններով որոնք կ'ապացուցանեն անոր մարդկութեան «տղայական» շրջանին մէկ միացորդն ըլլալը : Այսպէս, էրիկմարդը կը պահանջէ իր ամուսինը դառնալիք աղջիկէն՝ «մարմնական» կուտութիւնը միայն, եւ հոգեով արդէն ուրիշի մը պատկանած ըլլալուն մեծ կարեւորութիւն չի տար : Եւ ամուսնացած կը կորսնցնէ երբ ամուսնացող կինը այրի մըն է, այսինքն արդէն կանոնաւորապէս ընկերութեան գահանջած պայմաններուն համեմատ ամուսնացած անձ մըն է, — կամ՝ յաճախ՝ եթէ հարուստ է, պարզապէս :

Եթէ Ալավերդեանը իրօք «ազատամիտ» մը ըլլար՝ բառին բացարձակ իմաստովը, պէտք էր արդէն որ երբեք «արատ» չհամարէր, իրեն ինչպէս եւզինէին համար, ինչ որ բնու-

Թեան սրբազան օրէնքին հպատակում մըն է միայն . այդ «արատ»ի վախն է որ , արդի վայրագ ընկերութեան մէջ , ցամքած ծաղկի անոնի կեանքի մը կը գատապարտէ այն բոլոր ազջիկները որ զեղեցիկ չեն , հարուստ չեն , ճարպիկ չեն , եւ հետեւաբար սահմանուած են երբեք ամուսին չգտնելու : Հարիւրաւոր մարդկային էակներ այսպէսով կը մեղանչեն ընկերութեան օրէնքին դէմ՝ ընկերութեան արուեստական պայմանադրութեանը հնազանդելու համար : Աւազներդեանը , եթէ բացարձակ ազատամիտ մը ըլլար , փոխանակ Եւզինէն արգարացնելու այն տեսութեամբ թէ ինքն ալ գործած է այն «յանցանքը» զոր էնոր կը մեղագրեն , պիտի ըսէր իր Մարթա քրոջը . «Նոյն իսկ եթէ ես բոլորովին մաքուր եղած ըլլայի երբ ամուսնացայ Եւզինէին հետ , դարձեալ իրաւունք պիտի չունենայի էնոր անցեալին համար իրմէ հաշիւ պահանջելու , քանի որ էն ուրիշ մը սիրած է այնպիսի ատեն մը երբ զիս չէր ճանչնար , երբ ինծի նկատմամբ ո եւ է պարտականութիւն չունէր . պիտեմ որ իմ կենակիցս դառնալէն ի վեր իմս է միայն , զիս միայն կը սիրէ , եւ այդ ինծի կը բաւէ . ես շատ աւելի աշնիւ , պարկեշտ , պատուաւոր կը համարեմ իմ կինս որ զիս չճանչցած՝ ինքզինքը յանձնեւ է իր անկեղծօրէն սիրած մէկ անձին , քան շատ մը կիներ որոնք կոյս ամուսնացած են եւ ամէն օր կը խաբեն իրենց ամուսինը : Յանցաւորը Գաբօն է միայն , որ զինքը անկեղծօրէն սիրող ազջիկ մը գլխէ հանելու զգուելի հաճոյքին համար միայն , վատարար օգտուեր է էնոր պատանեկան տարփաւառութիւնէն եւ զէնի վայճիկէ յետոյ լքեր է զձօրէն : Ես երբեք իրաւունք չունիմ Եւզինէն նկատելու իբրեւ էակ մը որ ծնած է իմս միայն ըլլալու համար եւ որ պարտաւոր է իր կեանքին ամբողջ ընթացքին մէջ ինծի միայն պատկանելու . էն իմս է հիմա , այն միակ պատճառով որ կը սիրէ զիս . այն օրը որ գաղբի զիս սիրելէ , էն իրաւունք ունի ինչմէ հեռանալու եւ իր կեանքն ուղղելու այնպէս ինչպէս պատշաճ կը գատէ :» Եթէ վերջապէս Աւազներդեան ըլլար բացարձակ «ազատամիտ» մը , պիտի մտածէր թէ ինչ որ իրօք «յանցանք» մըն է Եւզինէին մէջ , իրեն հետ ամուսնանալէ առաջ ուրիշի մը հետ «ապրած» ըլլալը չէ , այլ իրեն հետ ամուսնանալու ատեն ինքզինքն իրեն իբրեւ կոյս ներկայացնելով զինքը խաբած

ըլլալը : — որովհետեւ ճշմարտապէս «ազատ» մարդու մը համար , գերազոյն յանցանքը՝ խաբէութիւնն է : Բայց եթէ Աւազներդեանն իր «ազատամտութիւնը» մինչեւ հոս հասցնէր , Երվանդագէի խաղը պիտի սուլուէր թերեւս իբրեւ սքանտալ մը . եւ իրօք այդպիսի անսանձ ազատամտութեան մը իրագործումը՝ քայքայումը յառաջ պիտի բերէր աղի ընկերութեան : Անշուշտ , բարձրէն դիտող իմաստասէր նայուածքի համար՝ ալէաք մը չէ ատի հարկաւորաբար , այլ նոյն իսկ պէտք մը , — ինչ որ կ'ապացուցուի այն պարագայով որ «ապագայ» ընկերութեան ուրուագիծն արդէն սկսած է արդի ընկերութեան մաշած հիւսքին մէջէն երեւալ . ամուսնալուծութեան յաղթանակով , որ «ազատ միութեան» նախկարգպետն է : Երվանդագէի խաղին հիմնական թերութիւնը , կը կրկնեմ , կը կայանայ իր երկգիմի , տարտամ հանգամանքին մէջ . իբրեւ ազատամիտ վարդապետութեան մը արտայայտութիւնը՝ շատ երկչոտ քայլ մըն է սն , որ չի գահացներ անոնք որ ազատամտութիւնը կ'ուղեն մինչեւ իր տրամաբանութեանը ծայրը հասցնել եւ որ կը նեղէ միանգամայն աւանդականութեան պաշտպանները , որոնք ընդունուած սովորութեանց դէմ ո եւ է բողոք նորչի իսկ շատ թեթեւ՝ անախորժ եւ վտանգաւոր կը նկատեն : Երվանդագէի խաղը անքննադատելի պիտի ըլլար եւ շատ վճիռ ու զօրեղ , եթէ ան ուրոյն հոգիի մը անձնական տաամը ներկայացնելով շատանար : Առանց ընկերաբանական տեսութեանց մէջ մտնելու , Աւազներդեան կրնար իր քրոջն ըսել . «Ես չեմ կարող գատուել Եւզինէն , որովհետեւ կը սիրեմ զէնի , եւ որովհետեւ զիսմ որ իմ ամուսինս դարձած օրէն ի վեր էն ինձմէ ուրիշ մէկը չէ սիրած . հասարակութիւնը կարող է զիս ծաղրել , զիս անպատուած համարել . ես կ'ապրեմ ինծի համար , եւ ոչ թէ հասարակութեան . հանրային կարծիքին գահացում տալու համար , ես չեմ կրնար յանձնառու ըլլալ խորտակելու կեանքը կնոջ մը զգր կը սիրել , եւ իմ կեանքս միանգամայն որովհետեւ ես չեմ կրնար ապրել առանց Եւզինէին» : Այս բոլորը պիտի ըսէր Աւազներդեան՝ խորունկ տառապանքի մը հեծկլտանքով թոթվաւած , — ինչու որ հակառակ ամենէն բոուն սիրոյն , եւ նոյն իսկ ամենէն սանձարձակ ազատամտութեան , դարբեր է վեր էրկմարդուն

հոգեբանութեանը մէջ արմատ կապած եւ այլ եւս բնազդ դարձած կարգ մը աւանդութիւններու եւ զգացումներու բերումովը, անախորժ, չարչարող բան մըն է միշտ՝ իմանալը որ սիրած էակդ քեռէ առաջ ուրիշ մը սիրած է արդէն, եւ տո՞ւմը պիտի թաւալէր սիրոյ զգացման ու այդ թունաւորիչ նախանձառութեան միջեւ անցնող պայքարին շուրջը։ Թերեւս ալ այդ է Շիրվանզադէի հերոսին հոգեբանութեան հիմնաքարը, — եւ ընկերարանական պատճառաբանութիւնները պարզապէս պատուակ մըն են զոր խեղճ Ալավերդեանը մէջ կը բերէ հասկցնելու համար իր անողոք Մարթա քրոջը թէ չի կրնար ապրիլ առանց եւզիմի։ Որոշ շատաստան մը յայտնելու համար, պէտք է կարգալ խաղը։ Ամենամեծ արժանիքը՝ սակայն՝ այդ գործին, եւ զոր կարելի է նկատել առանց զայն կարգացած ըլլալու, անոր «Թելադրականութիւնն» է. «Եւզինէն» զորձ մըն է որ մտածել կուտայ, վէճ կը յարուցանէ, — կենդանի գործ մը ուրեմն։

ԱՆԻՐԱՒՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Յորմէջեւէ պ. Բասմաջեան յուսանատած կը թուի գիտական աշխարհին մէջ «գիւտ» մ'ընելէ, ձեռնարկած է ուրիշ տեսակ — աւելի զիւրին — զիւտերու շարքի մը, այն է «մատնաթիւններ» գտնելու։ Վերջին «գիւտը» Երէցեան սրբազանին փէշերուն շուրջը կը սլքտայ։ «Բանասէր» ի մարտի թիւը կը պարունակէր նախօրուած մը ուր «Աղգապետեան» (1) ուսուցիկ պատնուսով ստորագրող անհատ մը — որ թերեւս ինքն իսկ Բասմաջեանն է, — Երէցեանը մատնանիշ կ'ընէր ազգային գայրոյթին, եթէ ոչ իբրեւ մատնիչ, գէթ անոր շատ մօտ բան մը, «մակարոյժ, ազրուկ, ոճրագործ, անկարգապահ», եւն։ Ըստ Աղգապետեանի՝ Երէցեան յանցաւոր է կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան պաշտօնն ընդունած չըլլալուն համար, յանցաւոր նախ՝ որովհետեւ առաջուց չէ իմացուցեր եղբր թէ արամադիր չէ ընդունիլ այդ պաշտօնը, յետոյ՝ եւ մանաւանդ՝ յանցաւոր որովհետեւ հրաժարելուն միակ պատճառը «Վոսփորի հեշտաւէտ եւ շահաբեր ափունքներէն հեռանալ չուզելն է եւ զեր»։ «Աղգապետեան» իր ամբողջ յօդուածին մէջ ամեն յանցանք կը բեռնէ Երէցեանին վրայ եւ Պատրիարքը ամէն կերպով իրաւացի կը գտնէ։

Արդ, իրականութիւնը շատ տարբեր է այս խնդրոյն մէջ՝ «Բանասէր» ի «Աղգապետեան» ինցոյց փուլածէն. եւ այդ իրականութիւնը անհրաժեշտ է երեւան հանել, ոչ այնչափ քայքայելու համար ողորմելի մը ինքնին աննշան ամբաստանութիւնը, որչափ ազգին ծանօթացնելու համար Երէցեանի ընթացքին ներքին շարժառիթները, որոնք անհունապէս պատուարեր են իրեն եւ կ'արժեն ճանչցուիլ ու զննահատուիլ։

Ընարութեանն առաջ, Երէցեան սրբազան անուղղակի կերպով զգացուցած է որ զինքը չընտրեն, այլ խապայեան սրբազանը, եւ համոզուած ալ է եղեր որ ան պիտի ընտրուի. Երէցեան այդպէս վարուեր է, ոչ թէ այդ կարեւոր պաշտօնէն խոյս տալու համար, այլ արդէն կանխաւ գիտնալով այն պայմանները որոնց մէջ Սուլթանը զինքը պիտի գնէր կաթողիկոսական աթոռին վրայ։ Այդ պայմաններն էին հետեւեալները. Սուլթանը կ'ուզէր որ տաճկահայ եկեղեցականներն այլեւս էջմիւածին չ'երթան՝ ըստ է աւանդ սովորութեան՝ եպիսկոպոս ձեռնադրուելու, այլ Սիս երթան այսուհետեւ. Սուլթանը կ'ուզէր պատվ ճանկահայոց բարոյական կապերը խզել Մայր Աթոռին հետ։ Մտածողներ կրնան ըլլալ որ Սոսյ աթոռը պատմական որոշ շրջանի մը՝ ունեցած է գերակշռութիւն, եւ թէ այդ գերակշռութիւնը վերստանալը կրնայ այլ եւ այլ տեսակէտներով մեզի օգտակար ըլլալ թերեւս Դիտել պիտի տանք որ այդ սիրուն անցեալին մէջ Սոսյ աթոռը գերակշռութիւն ստացած է հայ ժողովրդին կամքովը եւ քաղաքական որոշ եւ արդէն հաստատուած պայմաններու բերմամբ, մինչդեռ այժմ այս կերպարանափոխութիւնը Սուլթանին հայաջինջ քաղաքականութեան մէկ խաղն է միայն, որ պիտի ձգտի Հայոց բարոյական մեծ ուժերէն մին, էջմիւածինը, չէզոքացնելու, առանց Սոսյ աթոռին ալ աալու «իրական» հեղինակութիւն մը։ Արդարեւ, Մայր Աթոռին իրաւասութիւնները իւրացնող այդ Սոսյ աթոռը, Սուլթանին երկրորդ մէկ որու շման համաձայն, կախում պիտի ունենար Պոստոյ Պատրիարքարանէն, ինչպէս պարզ գաւառական առաջնորդարան մը։ Երէցեան սրբազան ինքզինքն անկարող կը զգայ զրթելու իր ձեռնադրման երդումին որով խոստացած է հաւատարիմ մնալ էջմիւածնայ աթոռին, եւ յետոյ չ'ուզեր որ իր ձեռքովն ստորագրէ սահմանա-

փակումն այն իրաւասութեանց զոր կիլիկիոյ
աթոռը վայելած է դարերէ ի վեր (1) :

Իրողութիւնները զոր կը յիշեմ, անհերքելի
են : «Բանասէր»ին յօգուածագիրն իսկ կը
թուէ զանոնք : «(Երէցեան) գորովալիբ սիրով
մը էջմիածնին կը փարի . կ'ըսէ , եւ իր եպիս-
կոսպոսական ուխտին հաւատարիմ մնալ կ'ու
զէ . . . : Ու ա'լ աւելի յառաջ երթալով , իր
անդրդուելիութիւնը միանգամ ընդ միշտ ա-
պացուցանելու համար չի խղճար է'ն վատ ,
ստոր միջոցին դիմելու , չուզեր հասկնալ թէ
ինչպէս կ'աթողիկոսութիւն մը պատրիարք
եպիսկոպոսի մը իրաւասութեան տակ կը զրտ-
նուի » : Ուրեմն Բասմաջեանին համար ապու-
շտութիւն է տրուած ուխտի մը հաւատարիմ
մնալ ուզելը , եւ վատութիւն է հայկական հին-
աւուրց հաստատութեան մը աւանդական ի-
րաւասութեանց սեղմումին գործակից դառնա-
լու հակառակելը . . . Ո եւ է մեկնութիւն ա-
ւելորդ է : Անձի մը հանդէպ որ իր հոգեկան
աղտոտութիւնը այսքան միամիտ անամօթու-
թեամբ մը երեւան կը հանէ , ա'լ զգուանք իսկ
անհնար կ'ըլլայ զգալ . արգահատանք միայն
կ'ունենայ մարդ :

Կարելի է անշուշտ վէճի դնել սա խնդիրը :—
Ա . դեօք նախընտրելի չէ՞ որ երկու չարեաց
փոքրագոյնին համակերպելով , փոխանակ ձը-
գելու որ Ստոյ աթոռը թափուր մնայ . Երէց-

(1) Ճշմարիտ է որ Մկրտիչ Քէֆսիգեան կա-
թողիկոսին օրով , «անոր ըմբօստ եւ անկարգ
ձգտումներուն զէմ գնելու համար» , ինչպէս կը
զրէ մեզի մեր մէկ թղթակիցը , «ազգային ժողո-
վը օրինագիծ մը վաւերացուցած է , սեղմելով ,
կաշկանդելով Ստոյ կ'աթողիկոսը , այն աստիճան
որ նոյն իսկ քահանայ մը ձեռնադրելու համար
ստիպուած է Պոլսէն արտօնութիւն խնդրել » :
Ազգային ժողովը , անձ մը սանձելու համար ,
ազգային կարեւոր հաստատութեան մը իրա-
ւասութիւնները սեղմելու ապուշ , անխոհեմ եւ
ապօրինի որոշումը տուեր է . եւ շատ բնական
է որ Սուլթանը ուզէ հիմա օգտուիլ այդ ազգա-
վնաս որոշումէն . նոյնչափ բնական է սակայն
որ Երէցեան սրբազան ալ չուզէ անձնապէս
նուիրագործել այդ կատարուած սխալը , եւ ,
արգի պայմաններուն մէջ , Սուլթանին եւ Օր-
մանեանին մէկ կապկպուած գործիքը , մէկ կաշ-
կանդուած պաշտօնեան դառնալ : Շատ բնական
է մանաւանդ որ , — եւ հող է իր հրաժարա-
կանին զոյաւոր շարժառիթը , — Երէցեան
սրբազան մերժէ Սուլթանին հաճելի ըլլալու
համար էջմիածնայ աթոռէն վերջնապէս կտրել
տաճկահայ հասարակութիւնը :

եան սրբազան ընդունէր այդ պաշտօնը վերո-
յիշեալ պայմաններուն մէջ , սպասելով որ լա-
ւագոյն օրեր դային նախկին պայմանները
վերահաստատել , եթէ լուրջ եւ ազնիւ անձ մը
— «Բանասէր»ի քարոզած բարոյականէն բո-
ւորովին տարբեր բարոյականով մը տող-
րուած , — խնդիրը այս ձեւով վէճի դնէր , եւ
այդ տեսակէտով քննադատելի գտնէր Երէցեան
սրբազանի թաքթիքը , այդպիսի քննադատու-
թիւն մը կրնար հասկանալի ըլլար , թէպէտ ոչ
ճիշդ . ոչ ճիշդ՝ որովհետեւ ոչ միայն սկզբուն-
քով անազնիւ բան մըն է դիւանագիտութեան
պատրուակով կրօնականի մը — ինչպէս եւ
ո եւ է անձի մը , — ներել որ իր ուխտին , իր
երդումին դրժէ , այլ եւ շատ անխոհեմ է ազգա-
յին աւանդութեանց խաթարումը դիւրաւ ըն-
դունելու մղել ազգային ցործիչ մը՝ ենթադ-
րական օգուտներու յոյսով . լաւագոյն է ըստ
իս որ Ստոյ աթոռը դեռ պարապ մնայ ատեն
մը , կամ ուշիմ տեղապահով մը կառավարուի ,
— սպասելով լաւագոյն օրերուն , որ պիտի գան
ո'չ սուլթաններուն քմահաճոյքովը , ո'չ իսկ
կ'աթողիկոսներու ներկայութեամբը , այլ շնոր-
հիւ այն արմատական ճիգին զոր պարտք ու-
նինք կատարելու , — քան թէ այդ աթոռը
պարզապէս լեցուն պահելու երեւակայական
օգուտին սիրոյն՝ ազգային դարաւոր աւանդու-
թեանց քայքայումին համար Սուլթանին տա-
ած փափաքին մեղսակցիլ :

Երէցեան սրբազան շատ լաւ վարուած է :—
Ահա ինչ որ մեզ կը գրէր ասկէ մէկ երկու ա-
միս առաջ իրազեկ անձ մը՝ այդ մասին .

«Երէցեան՝ ընտրութեանն անմիջապէս յի-
տոյ՝ նախ եւ առաջ մտածեց հրաժարիլ .
բայց իր ամէն կարգի բարեկամաց յորդորմանց ,
ստիպմանց եւ ազերսանաց չկարենալով դի-
մանալ , խոստացաւ յարգել ժողովրդին ձայնը .
միայն թէ պատրիարքին հետ տեսակցած մի-
ջոցին , կարծիք յայտնեց թէ պատրիարքը
պէտք է անկեղծաբար աշխատի ազգային բնդ .
ժողով գումարել եւ հոն վաւերացնել տալ
ընտրութիւնը , որ արդէն ազգ . ժողովոյ դժածէն
տարբեր ընտրական եղանակով մը կատարուած
էր : Քէնորգ սրբազան չէրուզեր վաւերացուիլ
իրբեւ սոսկական վստահայր մը մէկ քանի աշ-
խարհականներէ եւ երկու եպիսկոպոսէ ու եր-
կու քահանայէ կալմուած խոռն ժողովէ մը որ
մեծամասնութեանէ զուրկ՝ արդէն իսկ պատիւ-
բացում մը չէ ազգային կամքին : Քէնորգ սրբ-
բազան կը պահանջէ նաեւ որ իր մեկնումէն
առաջ որոշուի եւ ճշդուի իր իրաւունքներուն
եւ պարտականութեանց սահմանը , զձուի իր
յարաբերութեանց աստիճանը , եւն . կ'ուզէ որ

Ստոյ կաթողիկոսութիւնը թէ՛ Պոլսոյ եւ թէ՛ Էջմիածնայ հետ ունենայ այն յարաբերութիւնները զոր ունի Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը որ աղատ է իբր թեմին մէջ: Պատրիարքը չ'ուզեր եւ ոչ իսկ փորձ մը ընել ժողով գումարելու կամ գոնէ խառն ժողովոյ պահատել անդամոց թիւը լրացնելու եւ անոնց հետ համախորհուրդ կարելի եղած անօրինութիւնն ընելու: Ասկից զատ կը յաւակնի նոյն իսկ այժմէն իշխանական հովեր առնելու եւ կաթողիկոսն իրեն ստորագաս ընելու, որու մէկ նմուշն էր խառն ժողովոյ կողմէ զրկուած պատգամաւորութիւնը, որ ամբողջովին կառավարական պաշտօնեաներէ կազմուած էր: Եւ որովհետեւ Գէորգ սրբազանի բանաւոր եւ օրինաւոր առաջարկութեանց քաղաքական գոյներ տալ կը նկատուէր, ուղղակի եւ անուղղակի պաշտօնական զեկուցումներ կ'ըլլային իրեն: Գէորգ սրբազան պատշաճ սեպեց իր անձին անբաւականութիւնը պատրուակ բռնելով պնդել իր հրաժարականին վրայ:»

Բնական է որ երբ Հայ մը այսպիսի շիտակ եւ արի ընթացք մ'ունենայ, պիտի գտնուին Բասմաջեաններ որ զայն պիտի ծաղրեն, անաշղեն, ցեխտեն: Թող Երեցեան սրբազանը չտխրի սակայն. իրեն համար այնքան պատուաբեր է Բասմաջեանէ մը նախատուիլը, որքան Օրմանեան պատրիարքին համար անպատուարիւ է Սուլթանէն չքանչան ընդունիլը:

Ա. 209 ԱՆՆԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՈՒՆՍՏԻ ԵՐԵՎԱՆՑԻ

Հայկական արուեստի երեկոյթը տուաւ բարոյական այն արգիւնքը զոր կը ցանկային ոտանալ զայն կազմակերպողները: Այն բոլոր օտարազգիները որ ներկայ էին, մեկնեցան յարգանքով տողորուած գէպ ի հայ ցեղին քաղաքակրթական յատկութիւնները, որոնք շատ նուազ ծանօթ են քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ քան հայկական տառապանքը եւ որոնք շատ աւելի փոքր տեղ մը կը բռնեն օտարներու մեղի համար ցոյց տուած համակրանքին մէջ քան մեր չարչարանքերուն աղգած արգանատանքը:

Ստացուած արգիւնքը շատ աւելի մեծ պիտի ըլլար ապահովագէս՝ եթէ կարգ մը անախորժ անակնկալներ — եւ օչին արտակարգ աննը պատսուծիւնը մանաւանդ, — արգիւած չըլլային երեկոյթին ներկայ դտնուելէ շատ մը կարեւոր անձնաւորութիւններ որոնք որոշակէս խոստացած էին գալ երեկոյթին, — Ինչպէս պ. պ. Ա. Ֆրանս, Ռոժէ Մարքս, Կիւլթալ Փեֆրուա, Էսթէն Քարիէր, Բսիքարի, Պերար, Լավիս, Է. Ֆակէ, Է. Ե. Ե. Բայց շատեր, որոնք չկրցան գալ, իրենց համակրութիւնը յայտնած էին առաջուց այդ երեկոյթին համար, կամ գալ չկրնալու իրենց ցաւը. պ. պ. Բուանքարէ, Նախկին Նախարար, Կապրիէլ Մոնո, Էնսթիթիւի անգամ, իրենց շնորհակալութիւնը յայտնած էին իրենց զրկուած հրաւերին համար. պ. Լիւտովիք տը Գոնթանտոն հետեւեալ երկտողը զրկած էր.

«Լիւտովիք տը Գոնթանտոն իր շնորհակալութիւնները կը յայտնէ պ. Ջօզսեանին զինքը հրաւիրած ըլլալուն հայկական արուեստի երեկոյթին որուն շատ հաճոյքով ներկայ պիտի գտնուի:»

Տիկին Ալֆոնս Տոտէ իր շնորհակալութիւններն յայտնած էր իրեն զրկուած հրաւերին համար, եւ իր ցաւը որ չպիտի կարենար ներկայ դտնուիլ. այդ իրիկունն արգէն տրամագրած ըլլալով. նմանօրինակ նամակ մը զրկած էր պ. Բոլ Լուպէ, Ֆրանսական Հանրապետութեան Նախագահին որդին:

«Խորապէս շնորհակալ եմ ձեր հրաւերին համար. մեծ հաճոյք պիտի զգայի ներկայ դտնուելով ձեր երեկոյթին ցոյց վաղն իրիկուն բռնուած եմ և շատ կը յաւիտ որ չպիտի կրնամ ծափահարել ձեր հայրենակիցներուն զործերը:»

«Ռեզիլ տէ Ռեզիլ»-ի տնօրէն պ. Ժան Ֆինո, պ. Մարտէլ Սանպա, ծանօթ հայտէր երեսփոխանը, պ. Պուրիօ-Տիւքուտրէ, մեծանուն երաժիշտը, համակրական երկտողներով իրենց ցաւն յայտնած էին որ չպիտի կարենային երեկոյթին ներկայ ըլլալ՝ այդ թուականին Բարիզէն հեռու գտնուելու ստիպուած ըլլալով: Պ. Բոլ Ատան կը գրէր հետեւեալը.

«Շատ ուրախ պիտի ըլլայի ներկայ դտնուելով ձեր երեկոյթին. բայց շօյն Պրըթայն պիտի ըլլամ, և խորապէս կը ցաւիմ որ չպիտի կարենամ անձամբ յայտնել սրտագին զգացումներս:»

Պ. Էրնէսթ Լա Փէօնէս, որուն հրաւիրողը, «Ժուրնալ»-ի հասցէին զրկուած, երեկոյթէն օր մը ետքը հասած էր իր ձեռքը, հետեւեալը կը գրէր.

«Կատարած եմ ձեր սքանչելի երեկոյթին ներկայ դտնուել կրցած չըլլալուս:»

Հակառակ այլանդակ օգրն, խուռն բազմութիւն մը եկած էր սակայն երեկոյթին, մեծ

մասամբ ծտարադրիներ (հրաւիրեալ), եւ Բարիզի հայ գաղթականութեան բոլոր զբաւեռները : Ներկայ էին պ պ. Բիէն Քիշար, Բոլ Օլէնտորֆ, Տիւչէն գնդապետը, էլոլիչ՝ «Բարի - Նուվէլ» գործակալութենէն, Ա. Մէյիէ, Ֆրեսերիք Մաքլեր, Բիէր Օպրի՝ հայագէտները, կոմս Կիւի աը Լեվիս-Միրաւա, մարքիզուհի աը Լենթիյեաք, պ. Ֆուչէր, պ. Ֆուրիէր, «Մարտիլիական Պանքայ»ի անօրէնը, պ Ռաուլ աը Ռիւտովալ, Գիտական եւ Գրական Հրատարակութեանց Ընկերութեան տնօրէնը, կոմսուհի Քոլոննա, «Ռըվիւ տ'էրօփ»ի տնօրէնուհին, պ. Ռընէ Հանրի, Երեսփոխանաց ժողովի նախագահին գրասենեակի օժանդակպետը, Լատիսլաս Սիցքիեվիչ, մեծ Միցքիեվիչին որպիսի, Ժան Լորանթովիչ, բոլոնացի ծանօթ զբաղէտ մը, Օսիբ Լուրիէ, ռուս զբաղէտը, էկիէր Ղլխտարոյժը, Քլէման Մէր, Լը Մէնս եւ Լաթուշ նկարիչները, Շարլ Բլիւմէ ճարտարապետը, Մարք Լըկրան բանաստեղծը, ֆրանսական, ռուսական, ռումանական, բոլոնական, անգլիական թերթերութեան թղթակիցներ, եւն. եւն :

Երեկոյթին յայտագիրը պճնուած էր հայկական ոճով շունուոր սիրուն զարդանկարով մը զոր էտկար Շահին փորագրած էր Բարիզի սզգային մատենադարանին մէջ գտնուած հին նկարաւոր ձեռագրի մը հետեւողութեամբ, յայտագիրը կը պարունակէր ծանօթութիւններ այն բանաստեղծներուն վրայ որոնցմէ կտորներ պիտի արտասանուէին, եւ խօսքերը այն երգերուն որ պիտի երգուէին, — Քամառ Քաթիպայի «Արի՛ իմ Սոխակը», Բաֆֆիի «Ձայն սուր ո՛վ ձովակ», «Ձիմ վզին» պարերգը, «Պաղ աղբիւրի մօտին» սիրերգը, «Լուսնակն անուշ»ը Այդ յայտագիրը ծախելու հաճոյակատարութիւնը ունեցան Օր. Էքմէքճեան եւ Օր. Քիւրդիիէ՝ Ֆրանսացի հայասէր նկարչի մը աղջիկը :

Պ. Կապրիէլ Մուրէ արտասանեց զեղեցիկ բանախօսութիւն մը ուր պերճախօս բացատրութիւններով որակեց հայ ցեղին պատմական դերը, զնահատեց անոր զեղեցիկպիտական կարողութիւնները իր ճարտարապետութեան, բանաստեղծութեան եւ երաժշտութեան մէջ . պ. Մուրէ մասնաւորապէս ծանրացաւ Նարեկացիի, Քուչակի բանաստեղծութեանց վրայ, Ալիշանէն զեղեցիկ էջի մը թարգմանութիւնը կարդաց ինչպէս եւ քանի մը ժողովրդական երգեր, Պէշիքթաշլեանի Հայ Քուջուհին մատնանիչ ըրաւ եւ այդ առթիւ Ջէյթուհի պատմութիւնն ուրուագծեց, ու եզրակացուց սապէս .

«Յեղ մը, մտաւորական եւ նիւթական քողաքակրթութեան ա՛յնքան կարող զբքան հայ ցեղը, ցեղ մը ա՛յնքան սրամիտ եւ որ ունի այնքան ճիշտ բարոյական ուժի աղբիւրներ, որ առած է անցեալին մէջ և ներկային մէջ զեւ կուտայ այնքան ազայայցներ աբեւտեան մտածման յարուսի, որ ի յայտ կը բերէ ա՛յնքան զեղեցիկ ու վեհանձն գործունէութիւն մը յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ, այդպիսի ցեղ մը իբրև ռուսիք ունի ազդեւ, ոչ միայն իր ուրբին ճակատագրին տեսակետով, այլ բովանդակ մարդկութեան ճակատագրին տեսակետով : Ան եղած է եւ է գեո՛ մշտածման և արուեստի ստեղծիչ մը գիւցազնութեանու զեղեցիկութեան ծնուցիչ մը : Դերը զոր խաղացած է անցեալին մէջ, կ'ուզէ ապագային մէջ ալ խաղալ : Ու չեմ գիտեր բան մը որ աւելի որոշաւորժ ըլլայ եւ աւելի աղինք քան յամառութիւնն ու կորովը զոր այդ փոքրիկ ժողովուրդը Պոլսոյ կուտայ իր զոյսութիւնը աշխարհին ճանչցնելու և քողաքակրթ աշխարհին մէջ իր տեղը վերտանալու համար :»

Բանախօսութեանը յաջորդեց «Ելեքարական պատկերացուցութեան» շարք մը . պ. Հ. Ֆ. Պ. Լինչ, Հայաստանի վրայ վերջերս երեւցող երկհատոր հայկապա աշխատութեան հեղինակը, կազմակերպչներուն խնդրանքով իր լուսանկարները զրկած էր որպէսզի անոր վրայէն հանուէին այդ պատկերացուցութեան քլիշէները : Հանդիսականք տեսան այդ շարքին մէջ, Աղթամարի եկեղեցին, Ս. Կարապետի վանքն ու եկեղեցին, Էջմիածնայ Ս. Գայիանէի եւ Ս. Հովիթիմէի եկեղեցիները, երկու խաչքար, եւ Անիի աւերակներուն վեհ առդանցութիւնը : Ի վերջոյ, կտաւին վրայ երեւցաւ հայ մարտիկների մը կերպարանքը, եկեղեցական հանդէսներով, քոչոք ձեռքը, յետոյ՝ Սերիմճեանի կենդանագիրը, — եւ հասարակութիւնը որտաընդոտ ծափահարութիւններով ողջունեց հայ հերոսին երեւումը, — ու վերջապէս հայ որբերու եւ փախուսականներու խումբ մը, թշուառութեան պատկեր մը անազեցիկ :

Յետոյ, սկսան արտասանութիւնները հայկական հին եւ նոր բանաստեղծութեանց ֆըրանսերէն թարգմանութիւններու : Պ. Ռամօ, Օտէոնէն, արտասանեց Նարեկացիի հրաշակերտէն մէկ քանի հատուածներ ու Աբովեանի Վերի Հայաստանիէն էջ մը, Երեւանի բերդին նկարագրութիւնը : Պ. Տեսոն, Քոմէտի Ֆրանսեցէն, արտասանեց Նահապետ Քուչակի Սիրոյ երգերէն տասնհինգ հատ : Օր. Տելվեր, Քոմէտի Ֆրանսեցէն, արտասանեց Վ. Սվաճեանի Աստուածունեոյն շարակը (հայկական աւանդութիւն), եւ Պէշիքթաշլեանի Հայ Քուջուհին : Պ. Գրիգոր Կիւրպէնկ արտասանեց Պէշիքթաշլեանի Կոչիւնի ֆնարը, Շահալիդեանցի մէկ տաղը եւ Դուրեանի իմ Ցաւը : Պ. Ֆիլիք Կարնիէ արտասանեց «Տերվիչ»ի Հիւսնիակոցը : Օր. Թոմսէն եւ Օր. Տելվեր արտասանեցին հայկական ժողովրդական բանաստեղծութիւններ :

առաջինը սիրոյ երգեր ու պալլաւաներ , երկրորդը պանդուխտի երգեր :

Յետոյ սկսաւ երաժշտական բաժինը :

Օր. Բալասարա , բոլոնացի երգչուհի մը որ հայերէն երգել սորված էր , երգեց Կոռնիլը , եւ պ. Ամիրեանի ՚հետ՝ Չիլ Վզինը ու Ճան կիւշիւնը : Պ. Ամիրեան երգեց Պաղ ազրիւրի ւօտինը եւ Ա. Դի՛ իմ սոխակը : Պ. Դաւիթեան , հիւանդ ըլլալով չկրցաւ երգել Չայն սուր ո՛վ ծովակը :

Հասարակութիւնը ջերմ ծափերով ընդունեցաւ հայկական արուեստի այդ բոլոր արտայայտութիւնները :

Պ. Մուրէի բանաստեղծութիւնը , այդ երեկոյթին մէջ արտասանուած բանաստեղծութիւններուն հետ , պիտի հրատարակուի ի մօտոյ հատորով մը եւ պիտի զրկուի բազմաթիւ եւրոպացի հայասէրներու : Այդ հատորին տպագրութեան ծախքերուն համար նուիրած են , պ. Իսաբէնտէր 100 ֆր. , պ. Տիգրան-խան Բէլէկեան 50 ֆր. , պ. Փէշիբլանեան 20 ֆր. , պ. Ա. Էգնատեան 20 ֆր. , Տիկին Ն. Քափամաձեան 20 ֆր. , Տիկին Կրունվալտ 40 ֆր. , պ. Ա. Թնկըր 20 ֆր. , պ. Ռ. Մարկոսեան 20 ֆր. , պ. Էտկար Շահին 10 ֆր. , խմբագրութիւն «Անահիտ»ի 10 ֆր. : Գումարը 310 ֆր. :

Եթէ գիրքը ծախուելով՝ այդ 310 ֆրանքը վերատացուի , հրատարակիչներն որոշած են այդ գումարն եւս նուիրել Կիպրոսի սրբանոցին :

Երեկոյթին ընդհանուր հասոյթն եղած է , մինչեւ այս վայրկեանիս գանձուած գումարները միայն հաշուելով 1327 ֆր. 80 ս. : Այս գումարը գոյացած է տոմսակներու եւ յայտագրի վաճառումէն ու նուիրատուութիւններէ : Երեկոյթին կազմակերպութեան համար ծախսուած է 727,65, ուրիմն զուտ շահ մնացած է 600 ֆր. 15 ս. : Կը մնան դեռ գանձելի գումարներ տոմսակ ընդունող անձերու մօտ. — որոնք անշուշտ պիտի վճարեն , — 150 ֆրանքի չափ , այնպէս որ զուտ շահը կարնչի է համարել 750 ֆրանք : Կը խնդրենք որ դեռ չվճարողները հաճին իրենց տոմսակներուն գինը շուտով հասցնել պ. Փէշիբլանեանին :

Պ. Վիքթոր Պերար որ յանձն առած էր այս երեկոյթի կազմակերպիչ յանձնախումբին գանձապահն ըլլալ , հետեւեալ անձերէն ընդունած է տոմսակներու գինը . պ. Մ. Ճ. 10 ֆր. , տիկին Նորպէր 20 ֆր. , պ. Ա. Տամատ 10 ֆր. , Իշխ. Գ. Լուսինեան 20 ֆր. , պ. Յ. Իսաբէնտէր 20 ֆր. , Տիկին Ա. Մըսրըրը 10 ֆր. , պ. Ա. Արթուրեան 10 ֆր. , պ. Տր. Կոթէրնիկ 10 ֆր. , պ. Զ. Չաքարեան 20 ֆր. , պ. Ա. Յովսէփեան 5 ֆր.

Յ. Սվաճեան 10 ֆր. , Տիկին Նուպար փաշա 20 ֆր. , Տիկին Ն. Քափամաձեան 20 ֆր. :

Պ. Տիգրան խան Բէլէկեանի յանձնած են՝ Վաճապուհ քահանայ Գիպարեան 10 ֆր. , պ. Մ. Սվաճեան 10 ֆր. , Ա. Ճէշահիբեան 10 ֆր. , պ. Մ. Գէորգեան 10 ֆր. , * * * 5 ֆր. :

Հետեւեալ անձերն իրենց տոմսակներուն գինը յանձնած են պ. Չօպանեանին . տիկին Ա. Կրունվալտ՝ 145 ֆր. , պ. Կրունվալտ՝ 50, պ. Էգնատեան՝ 40, պ. Ռ. Մարկոսեան՝ պ. Քարիպեանի միջոցաւ՝ 20 , պ. Ամիրեան՝ 40 , պ. Պ. Պ. 20, պ. Մ. Յ.՝ 15, Ա. Կէվրէք՝ 15, Ռ. Բէրբերեան՝ 5, Յ. Միքայէլեան՝ 10, Տիկին Ն. Քափամաձեան՝ 20 , Տր. * * * 5 , Քերեսթեձեան՝ պ. Պարսամեանի ձեռքով) 5, Մ. Մուրատեան 5, պ. Տիգրան խան Բէլէկեան՝ 20 ֆր. , եւ 30 ֆրանք՝ նուէր սրբասնամ գործին :

Տոմսակ ստացող միւս անձերը իրենց տոմսակներու գինը յանձնած են պ. Գ. Փէշիբլանեանի :

Պ. պ. Էրնեսթ Լալիս եւ Ժան Փսիքարի իրենց ընդունած հրաւիրագրերուն փոխարէն յանձնած են պ. Չօպանեանին 20ական ֆրանք , յօգուտ հայ որբերուն : Նմանապէս Տիկին Կարո , հայասէր ֆրանսուհի մը (պ. Քարիպեանի ձեռքով) 10 ֆրանք : Պ. Վիքթոր Պերար նուիրած է նոյնպէս 20 ֆրանք , եւ տիկին Սըկոն-Վէպէր 50 ֆրանք , զոր արդէն ծանուցինք «Անահիտ»ի նախորդ թուով :

Պ. Կապրիէլ Մուրէ իր բարեկամներուն զրկած էր հրաւերներ . այդ բարեկամներէն ոմանք ո դած են նուէր մը ընել հայ որբերուն . պ. Բոլ Էրվիէօ զրկած է 10 ֆր. , պ. Փոլ Օլէնտորֆ՝ 20 ֆր. , պ. Պուալէվ՝ 10 ֆր. , պ. Պրանց Ժուրտէն՝ 5 ֆր. , պ. Ժորժ Մորօ՝ «Ռըվիւ Անսիքլորէտիք»ի (այժմ «Ռըվիւ Իւնիվէրսէլ») անդէնը՝ 20 ֆրանք :

Քարիզի հայ ուսանողներէն ոմանք՝ որ հրաւիրուած էին այդ երեկոյթին , ու զարկած են 18 ֆրանքի գումար մը (պ. Եարճանեանի ձեռքով հանգանակուած) :

* *

Հաճոյքով իմացանք , «Փրօ Արմենիայ»էն , թէ Եւրոպայի Հայ Ուսանողաց Միութիւնն ալ սարքեր է Պերլինի մէջ , յունիս 6ին , երեկոյթ մը՝ նպատակով ու ծրագրով համաման Փարիզի երեկոյթին : Տր. Լեփսիլուս հայ ժողովրդին եւ Արեւելքի մէջ անոր կատարած գերին վրայ խօսեր է , Տր. Րորպախ՝ Հայոց առօրեայ կեանքին վրայ , Տր. Հարնաք՝ հայ եկեղեցւոյն պատմութեանը եւ կազմակերպութեան վրայ . քանի մը գերմանացի դերասաններ հայկական բանաստեղծութեանց գերմաներէն թարգմանութիւններ սրտասաներ են եւ հայ ուսանողները հայկական ժողովրդական երգեր երգեր են :

ՀԱՅԵՐԻՆ Ի ՀԱՊԵՇԻՍՏԱՆ

Մեր «Հեթում» աշխատակցին, յօդուածը զոր հրատարակեցինք (Անահիտ) ի Յրդ թիւով, յուզում յառաջ բերեր է Եթովպիոյ հայ գաղթականութեան մէջ՝ ինչպէս կ'իմանանք «Հեթում» ի մէկ մասնաւոր նամակէն: Կը հրատարակենք այդ խնդրոյն վերաբերեալ Տեսեւեալ նամակնքը որչարարեն եւ ձիւթիկն շրկուած են մեզի:

Տեսար խմբագիր, ՀԱՐԱՐ, 19 ապրիլ

«Անահիտ» ի անցեալ Մարտի թիւին մէջ կարգացի «Հայերն ի Հապէշիստան» վերնագրով յօդուածը որ տեղւոյս հայ գաղթականութեան հայելին կամ մէկ նկարագրութիւնն էր: Պ. յօդուածագիրը երկիրնս նոր այցելած ըլլալով, թերես չէ կրցեր աւելի խորը թափանցել այստեղի Հայերուն կացութեան եւ լիակատար տեղեկութիւններ տալ. բայց իր գիտողութիւնները ճիշդ են մեծ մասամբ: — Ճիշդ է անոր այս դիտողութիւնը թէ՛ «տեղւոյս հին Հայերը չար եւ յիմար նախանձէ մը դրդուելով արդելք հանդիսացած են հոս հայ գաղթականութիւն մը հաստատուելուն», համակարծիք եմ նաեւ թէ՛ «հոս հանդիպող Հայոց թշուառութիւնէն օգուտ քաղելով՝ աշխատեցած են զանոնք չարաչար, առանց վճարելու»:

Պէտք է աւելցնել որ տեղւոյս նոր հայ գաղթականութիւնն ալ բոլորովին մաքուր չէ դժբաղդաբար, այլ անոր մէջ ալ կան ոչ նուազ բարոյական զեղծում գործողներ, բայց միութարիկ է ըսել որ կան նաեւ արդի գաղուծի կազմակերպելու եւ բարոյապէ՛ ու նիւթապէ՛ո բարձրացնելու ջանացողներ:

Պ. «Հեթում» ի յօդուածին մէջ նկատելով թիւրիմացութեան սխալ մը միայն՝ կ'ուզեմ լուսաբանել այդ սխալը կը կայանայ Société Commerciale Ethiopienne կազմակերպումի մասին իր գրած տողերուն մէջ:

Société Commerciale Ethiopienneը կազմուած էր չորս անդամներէ, որոնցմէ մին քայքայու մէն շատ առաջ բաժնուած եւ մեռած էր. միւրը՝ հիմնադիրը՝ որ Եթովպոս կը բնակէր, սնանկացաւ եւ մեռաւ. երրորդը ընկերութեան Հապէշիստանի տունը իւրացուց չորրորդը բացը թողլով. անկից ի վեր երկու տարի է գատը կը շարունակուի. այս վերջինը դատը տարած է մինչեւ Մենելիք կայսեր. դալով «անպատուարեր ընթացքով մը շահածը փճացնողին», այդ անձը ընկերութեան հիմնադրին անձնական գործերուն մէջն էր, եւ իր ճիւղը բոլորովին զատ էր:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ

Պ. Խմբագիր

Ձեր ամսաթերթի մարտ համարում «Հայերն ի Հապէշիստան» յօդուածի մէջ պ. Հեթում ուզեցել է ցոյց տալ Հարէշաստանում բնակւող Հայերի դիրքը բայց որոշ կերպով չէ պատկերացուցել այդ բանը:

Քանի որ առիթ է ներկայանում, «Անահիտ» ի ընթերցողներին ճիշտ գաղափար քալու համար ուզում եմ երկտողով բացատրել թէ իսկապէ՛ո ի՞նչ դեր են կատարել Հայերը անցեալում, ի՞նչ են ներկայացնում ներկայումս եւ բազմաթիւ Յոյների եւ ուրիշ գաղթականութիւնների հետ:

Հայ գաղթականութեան սկիզբը դրուած է Հարէշաստանի մէջ սրանից մօտ 30 տարի առաջ: Մի քանի անհատներ գալիս են Օհաննէս թագաւորի մօտ առեւտրական գործով եւ առաջին անգամ սկսում առեւտրական յարաբերութիւն Մասաուայի վրայով Եթովպոսի հետ: Մի քանիսն էլ՝ եթովպական կառավարութիւնը երբ գրաւում է Հարարը, գալիս են այնտեղ հաստատուելու: Հարէշ իշխանութեան ձեռքն անցնելով այդ քաղաքը, սկսում է միեւնոյն առեւտրական յարաբերութիւնը Ատէնի հետ: Այդ շրջանում միայն Հայերը չեն եղած միակ առեւտրականները եւ չէ եղած նաեւ մի որ եւ է ժամանակ՝ որ հարէշական առուտուրը բացառաբար Հայերի ձեռքում եղած լինի, ինչպէս ուզեցել է ցոյց տալ պ. «Հեթում» իր յօդուածում: Եղած են միշտ Յոյներ, Իտալացիներ, Ֆրանսացիներ որոնք Հայերից էլ առաջ յարաբերութիւն ունեցած են Հարէշաստանի հետ եւ ամեն միւրը իր կարողութեան համեմատ գեր կատարել հարէշական առուտուրը զարգացնելու մէջ: Այդ յարաբերութիւնների մէջ Հարէշները կողմից կրթեք առանձին համակրանք գոյութիւն չէ ունեցել Հայերի վերաբերմամբ՝ որ յետոյ էլ «Թանձրամիտներ» չնորհիւ, ինչպէս ասում է պ. «Հեթում», կորած լինի: Այո, եղել է համակրանք, բայց այդ ոչ մասնաւորապէս միայն Հայերի վերաբերմամբ, այլ բոլար Եւրոպացիների կամ հաւ է ասել սպիտակամորթների՝ որոնց մէջ նաեւ Հայը եղած է, եւ եթէ այդ համակրանքը նուազացած է հիմա, դա էլ բոլորի վերաբերմամբն է եղած: Քանի երեսուն տարի առաջ շատ քիչ լինելով սպիտակամորթների թիւը Հարէշաստանում, Հարէշները զմայլանքով վերաբերուելիս են կղել ամեն անգամ երբ պատահել է տեսնել նորութիւնների ներմուծել Եւրոպացուն: Միմիայն այս վերջինների սպիտակամորթ լինելը բաւական է եղած՝ որ զմայլանք պատճառէր Հարէշին. ճիշտ է՝ հիմա այդպէս չէ, նամանաւանդ վերջին իտալ-հարէշական պատերազմից յետոյ երբ աւելի բազմաթիւ Եւրոպացիների հետ չփուելով՝ կորաւ սպիտակամորթի

պատճառած հիացումը, եւ եթէ հիմա Հաբէշ-
ները իրանց գնահատումի համար պահանջում
են ոչ թէ սպիտակ մարմին այլ աւելի բարձր
արժանիք, այդ էլ ի պատիւ իրանց, չէ կա-
րելի պահանջել նրանցից որ Հայերի վերա-
բերմամբ պահպանէին իրանց նախկին հայ-
հացքը:

Բոլորովին սխալ է եւ պոյութիւն էլ չէ
ունեցել պ. «Հեթում»ի այն կէտը՝ ուր ասում
է իբր թէ հղել է մի ժամանակ՝ որ Հայերի
ունեցած ազդեցութիւնից Հաբէշները ուզեցել
են աւելի սերտ կրօնական յարաբերութիւն
ունենալ եւ զրա համար էլ իբր թէ բանակ-
ցութիւններ եղան Հայերի հետ, եւ թէ նոյն
«Թանձրամիտները» պատճառով հիմայ Յոյնե-
ները ազդեցութեան տակ են ընկած եւ սրանց
կողմը հակուած: Այս բանը գրելու համար
երևի իրան իբր փաստ ծառայած է այս՝ որ
ներկայ թաղաւորի օժման ժամանակ Հայերի
ձեռք եղբայրսից միւռոն է բերում: Պ.
«Հեթում» մոռանում է՝ որ Հաբէշները պատ-
կանելով Արեւելեան եկեղեցուն, համակրօն
ընդունում են Հայերին, Յոյներին, Ասորի-
ներին, Խպտիներին՝ ունենալով հանդերձ ի-
րանց առանձին ծիսակատարութիւնները: Հա-
բէշները իրանց քրիստոնէութիւնը ընդունած
լինելով Խպտիներին՝ միշտ էլ կրօնական բարձ-
րագոյն ներկայացութիւնը ստեղծ են Խպտի-
ներին: Չէ՞ մտածում պ. «Հեթում»ը թէ ինչ-
քան դժուար բան է կրօնական խնդիրներում
փոփոխութիւն մտցնել մի այնպիսի ժողովրդի
մէջ, որ գիտէ թէ ինչքան թանգ է նոստի դա-
րերի ընթացքում իրան կրօնքի պահպանումը
մահակտական բազմաթիւ ցեղերի հանդէպ:

Հայերը մի ո եւ է «սօսիթիէ»ի քայքայումով
ոչինչ չեն կորցրած իրանց դիրքից եւ ուրիշ-
ներին տեղի տուած: Այդ ընկերութիւնը կաղ-
մուած է եղել արդէն պոյութիւն ունեցող երեք
վաճառականներից, որ փայլուն անուն տարու
համար՝ մի գեղեցիկ օր դրոշմած են իրանց ըն-
կերութիւնը եւ մի քանի տարի շարունակե-
լուց յետոյ միմեանցից բաժանուելով՝ բաց ի
մի ընկերից՝ առանձին առանձին շարունակ-
կում են էլի իրանց առեւտուրը. զրա մէջ ես
ոչ մի նկատողութեան արժանի կէտ չեմ նկա-
տում: Ի՞նչ արժէ փայլուն անունը անփայլ
գործունէութեան համար:

Առեւտուրի մէջ ուրիշին տեղի տալ չէ նշա-
նակում այն որ մի հարուստ յոյն վաճառական
սրանից վեց-եօթը տարի առաջ հաստատուում
է այս երկիր եւ մեծ գործեր անում: Հայերից
չատերը, համարեա բոլորը, շատ աննշան զրա-
մաղխով եկած եւ դիրք գրաւած են. ես այդ
բանի մէջ առաջնութիւնը Հային կը տամ, քան
թէ այն Յոյնին որ հարստութեամբ եկած է եւ
մի քանի ապրանքների մենավաճառութիւնը
ստացած: Բայց ինչո՞ւ համար պ. «Հեթում»ը
միայն առեւտուրի մէջ է որոնում Հայերի կա-
տարած դերը եւ ոչ մի բան չէ գտնում գնա-
հատելու Հայերի արժանիքը իբրեւ արհեստա-

ւոր կամ երկրագործ: Սրանց թիւը բաւական
չատ է եղած Հայերի մէջ եւ սրանք են որ ա-
ւելի աչքի ընկնող դեր կատարած են Հաբէշ-
խտանում: Բոլորովին անարգար կը լինէր
մոռանալ սրանց կատարած դերը: Մինչդեռ
միւս բոլոր նորագոյնները համարեա բացա-
ռաբար առեւտուրով են զբաղում, Հայերն են
որ թէ անցեալում եւ թէ ներկայում բաւական
թուով արհեստաւորներ ունեցել են եւ զարկ
տուել Հաբէշխտանի նախնական արհեստնե-
րին: Յիշեմ մի քանի օրինակներ. ոչ սք գեռ
չէ մոռացել մեքենագործ Մինասին. որ առա-
ջին անգամ Հաբէշական գրերով արձաթեայ
զրամ կտրեց թաղաւորին համար. եղած է «Խենթ
Ստեփան» անունով մի Հայ, որ տեղակրն
մեղրամոմը սպիտակացնելով թագաւորին գոա-
ծածութեան համար մոմ մատակարարելիս է ե-
ղել եւ հիմա էլ իր կինը միջնոյն արհեստի
չնորհիւ կարողանում է ինքն իրան կառավա-
րել: Հարարի մէջ ասղնագործութեան զարրոց
ունեցողը նաեւ Հայ է որ հասուցած է բաւա-
կան թիւով Հապէշուհիներ: Այսօր էլ դեռ հայ
արհեստաւորն է՝ որ եւրոպացի պաշտօնական
անձնաւորութիւններու կուրծքը զարդարող
հարէչական շքանշաններն է շինում: Մենե-
լիքի անձնական պարտիզպանը եւ խոհարարը
քարձեալ մի Հայ է՝ որ կարողացել է յաջո-
ղութեամբ կայսեր պարտէզը զարդարել եւ-
րոպական տունկերով. եղած են եւ կան հիւս-
ներ, դերձակ, երկաթագործ, եւն: Սրանք ա-
մենքն էլ համեստ աշխատաւորներ են, որոնք
իրանց կոչման գիտակցութիւնից զրգուած,
չարունակում են իրանց համեստ գործը:

Աւելի լաւ գաղափար տալու համար նշա-
նակում եմ Հապէշխտանում սպրոզ Հայերի
ցուցակը որ հետեւեալն է. 2, առաջին կարգի
վաճառական. 20, երկրորդ կարգի վաճառական.
2, երկրագործ. 1, հիւսն. 1, երկաթագործ. 1,
սակերիչ. 2, ասղնագործ 1, կոշկակար. 1, հացա-
գործ. 1, կարկանդակագործ. ընդամենը 33:

Մի ուրիշ հարց. արդեօք պէ՞տք էր խոր-
հուրդ տալ, որ աւելի շատ Հայեր գային այս
կողմերը հաստատուելու, այս հարցին ես բա-
ցասական պատասխան եմ տալիս: Հիմակուա-
նից զղալի է Հաբէշխտանում օտար առեւտու-
րականների չափազանց թիւը, այնպէս որ շատ
եւրոպացիներ որոնք մեծ յոյսով եկած են՝
արդէն յուսախաբ լինելով իրանց տեղերը վե-
րադառնալու են աշխատում: Համեստ վրձակ,
միշտ եւ ամեն փեղ կարող է ունենալ աշխա-
տող մարդը, այնպէս որ զրա համար չարժէ
ծով եւ ցամաք անցնիլ Հաբէշխտան գալու:
Շատերը ապագայի յոյսով են համբերում,
բայց մեր ապագայ յոյսը պէտք է լինի միշտ
հայրենիք վերագտնալ:

Գ. ԱՐԱՅԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐՈՆԻԿ

— ՄԱՆՈՒԷԼԵՆՆ՝ ԷՆՍԹԻԹԻԻ ԲԱՍԹԵՕՐԻ ՄԷՋ—Երուանց Մանուէլեան, սկսած է միջբու- պարանական ուսումնասիրութիւններ կատա- րել Էսթիթիւ Բասթէօրի մէջ, տր. Ռուի աշխա- տանոցը :

—ԳՐԻԳՈՐ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵՍՆ ՅԲՍՆՍԱԿԱՆ ԲԵ- ՄԻՆ ՎՐԱՅ. — Պ. Գրիգոր Կիւլպենկեան, զոր Մայիս 29ի երկնոյթին հանդիսականները ջեր- մօրէն ծափահարեցին, իր վարպետին՝ Մուսէ- Սիւլլիի հրաւէրով՝ մասնակցեցաւ վերջերս ներկայացմանց շարքի մը որոնց մէջ գլխաւոր դերերը կը կատարէին Մուսէ-Սիւլլի, Բոլ Մու- նէ եւ օր. Տիվէր: այդ խումբը յունիս 9ին նանթի մէջ «Իգիպոս արքայ» ներկայացած է եւ յունիս 12ին Ռուանի մէջ՝ «Չթելլօ»:

—ՆՈՎԵԼԼԻ Ի ՓԱՐԻՉ. — Իտալացի մեծ դե- րասանը, Նովելլի: որու մասին «Անահիտ»ի մէջ խօսած ենք իր 1899ին Փարիզ տուած ներ- կայացմանց միջոցին, զարծեալ եկաւ շարք մը ներկայացումներ տալ Փարիզ՝ Մայիս 24էն յունիս 5: Անգամ մը եւս Փարիզեան հասա- րակութիւնը առիթ ունեցաւ վայելելու այդ անզուգական արուեստագէտին պրօֆեսիան հանճարը, կեանքի ամէն երկւոյթները, գեհեթիկ կամ ազնիւ, ծիծաղելի կամ եղբրական, նոյն- քան բնականութեամբ ու նոյնքան ու ժգնու- թեամբ թարգմանելու կարող :

Մայիս 5ի օրը, Ֆրանքօ-իտալական դաշ- նակցութեան նախաձեռնութեամբ, Կլամ-Վե- ֆուրի ճաշարանին մէջ, Նովելլիի հիացողները հացկերոյթ մը տուին ի պատիւ մեծ Իտալաց- լոյն: Այդ հացկերոյթին, ուր բաղմամբիւ բա- ժակածառեր ըսուեցան՝ Իտալացիներու, Աը- բանասցիներու, Սպանիացիներու, Ռուսներու, կողմէ. Պ. Չօպանեան հետեւեալ թօսթն արտա- սանեց .

«Սիրելի վարպետ»

«Թոյլ տուէք ինձ ձեզի բերել երախտագի- տութեան եւ ջերմեռանդ հիացման հուսատի- քը Բարիզի հայ արուեստագէտներուն եւ գը- րագէտներուն: Իո՞ւք մին էք Գեղեցկութիւն ստեղծող ամենէն հզօր մաքերէն զոր մարդ- կութիւնն արտադրած ըլլայ, եւ դուք զաւակ

մըն էք նոր արդեւատի մայր ազնուական Իսա- լիային: դուք կրկնապէս ուրեմն սիրելի էք իմ հայրենակիցներուս որոնք խանդավառ պաշ- տամունք մը կը տածեն Սրուեստին համար՝ իր բոլոր ձեւերուն մէջ, եւ որոնք զիրենք կապուած կը զգան Իտալիային՝ ինչպէս Յրան ուայի՝ հետ, մտաւորական ու բարոյական խո- բրին կապերով՝ կ'աշտկրութեանց թուականէն ի վեր գոյութիւն ունեցող :

Իո՞ւք զաւակ մըն էք Իտալիային, եւ անոր ամենէն փառաւոր զաւակներէն մին: դուք զաւակն էք այդ ժողովրդին որ մարդկութեան տուաւ Տանթէի Լէոփարտիի պէս բանաստեղծ- ներ, Փրիմիթիֆներու աստուածային հոյլը, եւ այդ ճակատ, Սիքել-Անճելոն, «աշխարհիս չափ մեծ»՝ Անաթոլ Յրանսի բացաւրութեամբ, Իո՞ւք հրաշալի կերպով կը շարունակէք ձեր երկրին այդ մեծ գէմքերուն գեղեցկապիտական ասանդութիւնը: Փրիմիթիֆներու անկեղծու- թիւնը, պարզութիւնը եւ ներուժ կենդանու- թիւնն ունիք, եւ, կրք մարդկային մեծ ցա- ւերը կը թարգմանէք, Սիքել-Անճելօի ապշե- ցուցիչ խանդն ու վիթխարի յուզումը: Ձեր խողացումքը, ա՛յնքան այլազան, ա՛յնքան ճկուն, ա՛յնքան աննական, եւ միշտ ա՛յնքան ճշմարիտ, ձեր խողացումքը որ ա՛յնքան ուժգնապէս կը վերարտադրէ կեանքը իր բոլոր տեսիլներով, հիմնուած է այն բարձրագոյն իրապայտութեան, առարկայական դիտողու- թեան եւ համադրական պարզացման այն վե- րին խառնուրդին վրայ, որ էական պայմանն է ճշմարիտ Արուեստին, տեւական Արուեստին, կենդանի Արուեստին: Իո՞ւք գերակատար է ա- լելին էք այն հեղինակներու համար որոնց խա- զերը կը ներկայացնէք, դուք կը լրացնէք զանոնք. «Շալոք»ին մէջ՝ կարծեմ կալողա- ցած էք բան մը աւելցնել մինչեւ իսկ Շէքս- փիրին վրայ :

Ձերկար կեանք կը մաղթեմ ձեզի, ամենամեծ երջանկութեանը համար ամէն անոնց որ ա- րուեստը կը նկատեն իբրեւ գերագոյն գանձը, իբրեւ ամենամաքուր եւ ամենարարժը վա- յելքը, իբրեւ միակ միսթարութիւնը կեան- քին: »

— Քիչ օրէն լոյս պիտէ տեսնէ անգլիացի մեծանուն վիպասան լորտ Լիթընի կարեւո- րագոյն գործերէն մէկուն, «Պոմպէիի վերջին օրերը» տիտղոսուած վէպին ֆրանսերէն նոր թարգմանութիւն մը, եւ մեծ հաճոյքով կ'ի- մանանք որ Per Lamm հրատարակչական տու- նը այդ գրքին պատկերազարդումը յանձներ է հայ արուեստագէտի մը, պ. Շ. Ադամեանին, որ արդէն քանի մը տարի է ի վեր Ֆրանսական պատկերազարդ հանդէսներու աշխատակցելով իր վաստուէն ու բեզուէն տաղանդին ապա- ցոյցը տուած է: Գիրքը, որ պիտի արժէ 3 Ֆր 50, պիտի պարունակէ քառասուն ջրա- ներկ զմադրութիւն:

—Յունիս 17 ի իրիկունը, Բարեզի 10րդ քաղաքարածի «ժողովրդական Համալսարան»ին մէջ, պ. Զօպանեան բանախօսութիւն մը կարգաց հայ ժողովրդին Ֆրանսայի հետ ունեցած մտաւորական եւ քաղաքական յարաբերութեանց մասին : Ֆրանսացի ունկնդիրներուն մէջ կը նշմարուէին, քանի մը գործաւորներու հետ, Տիկին Սըլիոն Վէպեր եւ պ. Լիւտովիք ար Գոնթանսոն :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՄԱՐԿՆԵՐԻ Ի ՓՐԱՆՍԱ

o—o

«Փրօ Արմենիա»յի 33րդ թիւը կը պարունակէր Անաթոլի Ֆրանսի պերճախօս մէկ կողմ ի նպաստ Պրիւսէլի Համաժողովին, որ աւելորդ է ըսել, շատ կարեւոր դէպք մը պիտի ըլլայ, առաջին անգամն է որ ամէն ազգէ եւ ամէն կուսակցութեան պատկանող մեծամուկն Եւրոպացիներ Համաժողով մը կը գումարին կեղեքեալ ժողովրդի մը փրկութեանը աջակցելու միջոցներուն վրայ խորհելու համար :

«Կ'աղաչենք այն բոլոր մարդոց որ սրտերնուն մէջ մարդկութեան սէրն ունին, կ'ըսէ պ. Անաթոլի Ֆրանսի իր յօդուածին վերջը, որ իրենց հաւանութիւնը տան Պրիւսէլի հայասիրական Համաժողովին, եւ բազմապակեան թիւն այն վեհանձն ձայններուն որոնք Եւրոպայի կառավարութեանց եւ աշխարհի քաղաքներէն բոլորն մօտ լսելի պիտի ընեն ամենէն արդար տրտունջը զոր աշխարհիս վրայ ժողովուրդ մը արձակած ըլլայ երբեք »

Իր 14րդ թիւով «Փրօ Արմենիա»ն կը հրատարակէ առաջին ցուցակ մը այն Ֆրանսացի անձնաւորութեանց որ իրենց հաւանութիւնը տուած են Պրիւսէլի Համաժողովին : Յուցակին մէջ կը տեսնուին Ֆրանսայի մտաւորական, քաղաքական, արուեստագիտական ամենակարեւոր անձնաւորութեանց անունները՝ ամէն կուսակցութեանէ : «Փրօ Արմենիա»յի այդ թիւը կը պարունակէ շատ շահեկան յօդուած մը որով պ. Փիէր Քիյեար ցոյց կուտայ իէ Հայերը, զոր անիրաւարար վաշխառուներու ժողովուրդ մը կը նկատեն չարամիտներն ու տղէտները, բանւորներու եւ արուեստաւորներու ժողովուրդ մըն է ամէն բանէ առաջ : Իբր ամենամեծ ապացոյց պ. Քիյեար կը յիշէ բազմաթիւ հայազգի անուններ (Նալբանդեան, Բույուժեան, Փապուճեան, Տիւրկիբեան, եւն) որոնք ցոյց կուտան թէ զանոնք կրողներուն

հայրերը արհեստաւոր եւ գործաւոր են եղած : այդպիսի յօդուածներ շատ աւելի օգտակար են, ըսա մեզ, մեր դատին, քան թէ կոտորածի տառամերժ նկարագրութիւններ : «Փրօ Արմենիա»ն կը ծանուցանէ թէ քիչ օրէն լոյս պիտի տեսնէ պ. Քիյեարի մէկ գրքոյից (Mémoires et documents pour la défense des Arméniens) որ ընդլայնում մը պիտի ըլլայ անուշտ այս յօդուածին մէջ արտայայտուած դատաւարին :

«Թան» իր 27 յունիսի թիւին մէջ կը հրատարակէ հոյակապ խմբագրական մը ի նպաստ հայկական դատին. յօդուածագիրը եւրոպական կառավարութեանց ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ Սասունի, Մուշի վտանգաւոր կացութեան եւ մանաւանդ Չէյթունի վրայ, այդ «արժիւններու բոյնին» : «Հայաստանի այդ ապահովութեան վայր»ին, որունդէմ Սուլթանը դաւ մը կը լարէ :

«Թան»ի յունիս 16ի թիւին մէջ երեւցաւ հետեւեալ նօթը .

«Պ. Տեղապետ, արտաքին գործոց նախարար, երէկ ընդունեցաւ պ. պ. Տընի Բոչէնը՝ Սէնի եւ րեսպոնսան, Կոմս Ալպէր ար Մէօնը՝ Մորպիհանի երեսպոնսան, Ֆրանսի տը Բրէսանսէն՝ Ռոնի երեսպոնսան, եւ Ռեպերթի՝ Ալփ-Մարի-Թիմի երեսպոնսան, որոնք եկած էին իրեն խօսիլ այն ծանր մտատանջութեանց մասին զոր կը պատճառէ Մուշի եւ չրջակայից Հայերուն՝ կանոնաւոր զօրքերու եւ Չէրքեզներու մեծաքանակ ներմուծումն իրենց գաւառակին մէջ : Պ. Տեղապետ նօթագրեց այն իրողութիւնները զոր իրեն մասնանիչ կ'ընէին եւ իր այցելուներուն խոստացաւ թէ ոչ միայն կարելի եղածին չափ շուտ պիտի մտածէր այն միջոցներուն զոր կացութիւնը կրնայ հարկաւոր դարձնել, բայց թէ, այն բաղձանքին համեմատ զոր Հայերը՝ ուսական հիւպատոս պ. Հումանսքի մեկնումէն խոռովեալ՝ յայտնած են, շատ քիչ օրէն պիտի զրկէր այդ տեղուանքը՝ մշտակօն կամ ժամանակաւոր Ֆրանսացի ներկայացուցիչ մը :»

«Էօրփէէն»ի 18 յունիսի թիւին մէջ կը կարդանք հետեւեալ նօթը. «Լաշէէն կը հազորդեն թէ ար. Քիւիփէր, Հոլանտայի նախարարական խորհրդի նախագահը, յունիս 18ին ընդունեցաւ «Փրօ արմենիա»յի խմբագրապետ պ. Փիէր Քիյեարը :»

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՍԸ
ՊՈՍԹՈՆԻ ՄԷՋ

— 0 —

Պոսթոնէն մեղի կը հաղորդեն թէ տեղւոյն
 Հնչակեանները փայլուն հանդէսով մը աօներ
 են հին ու նոր Հնչակեանց միացումը: Պոսթոնի
 քաղաքապետը, Փաթրիք Գոլինս, ծերակուտա-
 կան ձորճ Հօրը, նշանաւոր մարդասէր էտու-
 արտ Հէյլ, որոնք այդ երեկոյթին քրաւիրու-
 ած էին, չեն կրցած ներկայ գտնուիլ բայց
 բուն համակրութեամբ տողորուն նամակներ
 ղրկած են հանդէսը կազմակերպողներուն. «Մեծ
 հաճոյքով կը դիտենք, կ'ըսեն այդ հայասէր Ա-
 մերիկացիները, ամէն ճիգ որ կը ձգտի հայ
 մարմինները միացնելու. ուրախ ենք ձեր մի-
 ութեան համար որ զօրութիւն եւ յառաջդի-
 մութիւն է, ուրախ ենք որ բոնութենէն ճո-
 ղուպրած Հայերը կը ջանան իրենց երկրի եղ-
 բայրներն ազատել այն յոռի կառավարութե-
 նէն որուն տակ իրենք ալ տառապած են. անոնք
 պէտք չէ մոռնան մարդկութեան եւ ազատու-
 թեան այն լայն սկզբունքները որոնք ապաս-
 տանն ու պաշտպանն են ամէն ազգերու եւ ան-
 մէն երկիրներու:» Հայ եւ ամերիկացի եր-
 դիչներ երգած են այլ եւ այլ ազատական հի-
 րեր. պ. կ. Փափազեան, որ կը նախագահէր հան-
 ղէսին, Մարդու կէսեան վարդապետը, պ. Չիթ-
 ճեան, պ. Ս. Ռոստիկեան ատենախօսած են, բա-
 ցատրելով յեղափոխական դործին անհրաժեշ-
 տութիւնը հայ ցեղին փրկութեան համար եւ
 հաւաստելով թէ Հնչակեան կուսակցու-
 թիւնը իր բոլոր տարրերն ի մի ձուլած, ա-
 ուաւել քան երբեք կոթովով եւ անձնուիրու-
 թեամբ իր բոլոր ուժերը պիտի նուիրէ այժմ
 այդ նուիրական գործին: Բանախօսութիւններ

արտասանած են նաեւ երկու կարեւոր Ամե-
 րիկացիներ որ ներկայ էին հանդէսին. պ.
 Էտուարտ Գլեմենթ, Պոսթոնի «Թրանսքրիփթ»
 թերթին խմբագիրը, եւ պ. Ուիլիլմ Կէրիսն, ծա-
 նօթ ազատական մը. երկուքն ալ իրենց հա-
 մակրութիւնը յայտնած են հայ դատին, ըսե-
 լով թէ Իրաւունքին դատն է ան եւ անչուշա
 պիտի յաղթանակէ անիրաւութեան ուժին ու
 բուն մէկ ներկայացուցիչն է Սուլթանը:

Հանդէսը վերջացեր է թատերական օրտա-
 յոյց ներկայացումով մը. առաջին տեսարանին
 մէջ, արկին Թուժասեան պատկերացուցեր է
 «Մայր Հայաստան»ը, սեւերու մէջ պլլուած,
 ձեռքերը շղթայակապ, աւերակներու մէջ.
 բայց իր արձակած ոգիները կ'ընդհատուին մար-
 տագոռ աղաղակէ մը. հայ կառուողներն են որ
 յանկարծ դուրս կը ցատքեն իլատակներէն
 եւ կուզան իրենց Մօրն օգնութեան, կը յար-
 ձակին բռնաւորին վրայ, եւ կը վանեն զայն:
 Երկրորդ տեսարանին մէջ, տիկին Թուժասեան
 կ'երեսայ իբրեւ ազատութեան ոգին, որ սուրբ
 պայքարին մէջ մեռնող քաջերուն զերեզմա-
 նին վրայ պսակ կը քնէ: Ի վերջոյ, Փրոփիտէն-
 սի Հնչակեաններու ղինավարժական խումբը,
 համադրիստով բեմին վրայ կը յառաջանայ եւ
 կարգ մը ղինուորական մարդանքներ կը կա-
 տարէ: Երեկոյթը անցած է ամենամեծ ողբու-
 րութեամբ, եւ բոլոր հանգիսականները մեկ-
 նած են խրախուսուած, խանդավառ, առաւել
 քան երբեք տրամադիր ազգային դործը ի կա-
 տար հանելու համար ամէն գոհողութիւն
 յանձն առնելու: Պոսթոնի ամերիկեան թեր-
 թերէն ոմանք համակրական յօգուածներ նու-
 իրած են այս հանդէսին:

Միւսքեան ինդիւր. — Տեղի պակասը մեզ կը ստիպէ «Անանիա»ի յառաջիկայ թիւին
 թողուլ մեր յօդուածն այն տխուր խոչընդոտին վրայ զոր Միութեան յաջողմանը հանդէպ
 կանգնեց վերջերս պ. Մխիթար, որ ատով ինքզինքն արժանի ցուցուց աւելի «միջնորդ» կո-
 չուելու քան «միջնորդ»:

ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Բաժանորդագրինն է՝ տարեկան 10 Ֆր. (4 ռու.) :
ԴԻՄԵՆ՝ A la Rédaction de la Revue «Hantess» :
VII/2 Mechitaristengasse, 4, VIENNE Autriche

ԱՐԱՐԱՏ

Պաշտօնական ամսագիր հայրապետական
աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Բաժանորդագրութիւնն է, 4 ռու. (13 Ֆր.) :
ԴԻՄԵՆ՝ Rédaction de la Revue «Ararat»
ETCHMIADZIN (Caucase)

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ՊԱՏԿԵՐԱԶՍՐԴ

Կը հրատարակուի տարեկան երկու դիրք :
Երկու դրքի տարեկան բաժանորդագրինն է,
3 ռուպլի կամ 10 Ֆրանք :
ԴԻՄԵՆ՝ Ervand Lalayantz, Séminaire Nersissian
Tiflis, Caucase

ԼՈՒՄԱՅ

Դրական հանդէս

Կը հրատարակուի երկու ամիսն անդամ մը :
Բաժանորդագրինն է, տարեկան 6 ռուպ. (20 Ֆր.) :
ԴԻՄԵՆ՝ Թիֆլիս, խմբագրութիւն «Լուսմայ»ի :

Բացումս է 1902 թ. բաժանորդագրութիւնը

Մ Ո Ւ Ր Ճ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍՍԵՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի

Եւր շրջան Բ. տարի

Խմբագիր-հրատարակիչ Կ. ԿՐԱՍԻՆԻԿԵՍՆ

Խմբագրութեան անդամներն են՝
ԼԵՒՈՆ ՍՍՐԳԻՍԵԱՆ և ԼԵՕ

Բաժանորդագրինը Ռուսաստանում 10 ռուբ.,
արտասահման՝ 12 ռուբ. (30 Ֆր.) : Հասցէ
փոխելու համար պէտք է ուղարկել 40 կոբ. Ա.
պառիկ կամ ձրի ոչ ոքի չէ ուղարկուում ՄՈՒՐՃ :
Հասցէ՝ Tiflis, Rédaction de la revue
"Mourtch"

ԱԶԲԻԻԲ

Բաժանորդագրինն է՝ տարեկան 3 ռուպլի (8 Ֆր.) :
Հասցէն՝ Tiflis. Rédaction de la revue AGBUR

ՏԱՐԱԶ

Բաժանորդագրինն է՝ տարեկան 6 ռուպ. (15 Ֆր.) :
ԴԻՄԵՆ՝ Tiflis. Rédaction du journal TARAZ

ՍՏԱՅՈՒԿԱԾ 1902 Վ

Դեռոգ Մեղիֆ-Կարագեօզեան .

Գերմանական օգնութեան ընկերութիւնները Տաճկա-
հայաստանի համար. Թիֆլիս, սպարան Տ. Մ. Ռոսինեանցի
գին 35 կո. :

Գերմանացի հայ ուսանողութիւնը. Թիֆլիս սպարան
Կ. Մարտիրոսեանցի. գին 20 կոպէկ .

Սուֆիան վ. Պարոնեան

Բազմեղանական ժողով եւ Հայաստանեայց եկեղեցի .
Փարիզ, սպարան «Բանասեր»ի . գին 2 Ֆրանք 50սնթիմ :

Տանդի

Աստուածային կատակերգութիւն . — ա. Դժոխք. Թարգ.
Տ. Աբաէն Ղազիկեան : Վենետիկ, Միխիթարեան սպարան .
գին 2 Ֆրանք 50 սանթիմ :

Մ. Լարսոնսոյ

Գին, արեւելեան վեպ, Թարգմանեց բնագրից Յ. Զ. Մեր-
զայեանց : Թիֆլիս, 1901 . գին 10 կոպէկ :

Հրատ. Յովհաննէս Արամեանցի

1. Սահակ Պարթեւ . կազմեց Ե. Թ. գին 5 կոպէկ :
2. Բեօրնսոն, կազմեց Ե. Թոփչեան . գին 10 կոպէկ :
3. Մահմետ, գին 7 կոպէկ :
4. Մերոպ Մաշտոց, գին 5 կոպէկ :
5. Հաուպաման, գին 15 կոպէկ :

Էմիլեան սզգագրական ժողովածու

Հատոր ա. — Փչրանք Շիրակի ամբարներից, հաւաքեց
Ազ. Միխիթարեան : Մոսկուա-Ալեքսանդրպոլ, գին 1 ռ. :
Հատոր բ. — Ժողովրդական վեպ եւ հեքեթ . հաւա-
քեց Ա. Հայկունի : Մոսկուա-Վաղարշապատ . գին 1 ռ. 25 կ. :
Հատոր գ. — Փոքրբերէնէ փոխ առեալ բառեր հայերե-
նի մէջ, գրեց Զ. Ոճառեան : Մոսկուա-Վաղարշապատ,
1902, գին 1 ռ. 50 կ. (4 Ֆր.) :

Մեկն կը խնդրուի ծանուցանել

Լոյս տես

ՈՒՒԼԻՄ ՈՒՕԴՍԸՆ

ԾԻՐԱՆԻ ԱՐԵԻԵԼ Գ

Յարգմ. անդերէնէ

ԽՈՍՐՈՎ

Գին 50 սան.

Գինը ուղողներ պէտք է դիմեն՝

M. ARMÈNE ARDONTZ 43, Douglas Road.
MAIDSTONE Angjeterre

ԱՆՍԼՎՏԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդագրինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 12 ֆրանք (օտար երկիրներ) ,
 2 տուար (Ամերիկա) , 5 բուպլի (Ռուսիա) :
 Վեցամսեայ՝ 10 ֆր. (Ֆրանսա) , 6 ֆր. (օտար երկիրներ) , 1 տուլ. (Ամերիկա) , 3 բուպլ. (Ռուսիա) :

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԻՆԸ ԿԱՆՆԻԿ Է :
 Ձեռագիրները ետ չեն դարձուիլ :
 Կ'ընդունուին ազգեր :

Նամակ, յօուած եւ բաժանորդագրին՝ դրկել հետեւեալ հասցէին՝

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

«ԱՆՍԼՎՏ»Ի Գ ՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Թիֆլիս —	Պարոն Դէորդ Մելիք-Կարազեօղեան
Պաքու —	» Ս. Մ. Մոցիկեան
Ռուսձուք. —	» Նշան Ս. Յորոսեան
Ֆիլիպէ. —	» Ա. Տեմիրճիպաչեան
Պուքրէշ. —	» Արիս Լազար
Դաւրէժ. —	» Տր. Կ. Փաշայեան
Նիւ-Նորք. —	» Կատարեան
Բրովիտէնս. —	» Նաղարէթ Թաթեոսեան
Ճրեզնօ. —	» Աւագ Կարապետեան
Իսթ Ուզթըրթաուն. —	» Մանուկ Գայստեան
Ուսթըլ. —	» Երուանդ Յակոբեան
Չիքակօ. —	» Ա. Կարակալուրեան
Պրսթոն. —	» Ա. Փառազարդեան